

Martina Š m e j k a l o v á (Praha)

VLADIMÍR ŠMILAUER – ŽIVOT ONOMASTIKA¹⁾

VLADIMIR ŠMILAUER – LIFE OF AN ONOMASTICIAN

This article aims to be a contribution to our understanding of history of linguistic thinking in Czechoslovakia. It explores historical and scientific framework that was influencing development of onomastic work of Vladimír Šmilauer during the 20th century. Main attention is paid to three periods of Šmilauer's life: (i.) period of so called First Czechoslovak Republic, (ii.) period of the Nazi Protectorate of Bohemia and Moravia and (iii.) 1960's and post 1968 period. His famous monographs are analyzed from the wider point of view of cultural policy. The scientific disputations and polemics are clarified using newly discovered archival documents.

Keywords

history of onomastics, history of linguistic thinking, Vladimír Šmilauer, scientific biography

Motto I

„Cesta toponomastikova je nebezpečná. Postupují-li i jiná odvětví linguistiky po stezkách strmých a namáhavých, toponomastik je horolezec, který musí pečlivě ohledávat každý chyt a stup, rozvážit každý krok, neboť tak lehce jeho cesta končí neslavným pádem!“

Vladimír Šmilauer, 16. 5. 1957²⁾

1 Úvod

V roce 2013 si 13. října připomeneme 30 let od úmrtí Vladimíra Šmilauera, osobnosti v české a slovenské onomastice natolik významné, že dalších slov úvodem není třeba. Zhodnocení Šmilauerovy onomastické práce se v minulosti nanejvýš zasvěceně věnovali např. M. Knappová,³⁾ I. Lutterer,⁴⁾ L. Olivová-Nezbedová,⁵⁾ M. Harvalík,⁶⁾

¹⁾ Článek vznikl za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení grantového projektu P406/11/1987 Vladimír Šmilauer.

²⁾ V. Šmilauer, Odpověď na posudky oponentů (Osídlení...). 16. 5. 1957. Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Šmilauer Vladimír (nezpracovaný fond), karton 63. Dále jen LA PNP, fond V. Š.

³⁾ M. Knappová, Vladimír Šmilauer a rozvoj české antroponomastiky, Naše řeč 80, 1997, s. 13–18.

⁴⁾ I. Lutterer, Šmilauerův odkaz české onomastice, Acta onomastica 36, 1995, s. 9–11; týž, V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby, Čeština doma a ve světě 4, 2000, s. 254–266.

⁵⁾ L. Olivová-Nezbedová, Vladimír Šmilauer a toponomastika, Acta onomastica 36, 1995, s. 16–26.

R. Šrámek,⁷⁾ M. Majtán⁸⁾ a mnozí další.⁹⁾ Přesto lze u příležitosti jeho úmrtního výročí k dosavadním pracím připojit několik poznámek a méně známých postřehů načerpaných mimo jiné i průzkumem pozůstalosti uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze.¹⁰⁾ Míjíme přitom na Šmilauerovy vědecké aktivity pohlédnout v rámci širšího historického kontextu a věříme, že právě u čtenářů časopisu *Acta onomastica* nalezneme pro tento přístup pochopení. Je totiž dobře známo, že to byl právě Šmilauer, kdo se ve své vědecké jazykovědné práci vyznačoval vpravdě renesančním zřetelem k interdisciplinárním souvislostem.

Historický pohled na dílo kteréhokoliv autora je nezbytný zejména za situace, je-li jeho život vsazen do tak dramatického století, jakým bylo století dvacáté, je-li zasažen změnami státních zřízení od rakousko-uherské monarchie přes demokratickou republiku až po totalitní režimy a jsou-li jeho součástí dvě světové války. Přesně tak tomu bylo v případě Vladimíra Šmilauera.¹¹⁾

⁶⁾ M. Harvalík, Ke stodesátému výročí narození Vladimíra Šmilauera, *Acta onomastica* 46, 2005, s. 261–263.

⁷⁾ R. Šrámek, Vladimír Šmilauer und die Onomastik, *Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte* 186, Berlin 1988, s. 133–139. Dále srov. práce citované zde v pozn. 26.

⁸⁾ M. Majtán, Stále živá spomienka a trvalý vzor, *Acta onomastica* 36, 1995, s. 12.

⁹⁾ Další kvantitativně velmi bohatý soubor je tvořen desítkami studií bezprostředně inspirovaných komplexností vědecké osobnosti V. Šmilauera, významné místo mají i četné vzpomínkové články uveřejněné ve Sbornících Kruhu přátel českého jazyka, v laickém tisku (*Pravda, Lidová demokracie*), nepublikované přednášky ze vzpomínkových konferencí uložené v archivních fondech, jako např. z konference k stému výročí narození (12. 12. 1995), pořádané katedrou českého jazyka FF UK, Kruhem přátel českého jazyka a Jazykovědným sdružením (některé příspěvky z ní v roce 1997 otiskla *Naše řeč*).

¹⁰⁾ Některé poznatky byly prezentovány již na 18. slovenské onomastické konferenci v Prešově v roce 2011. M. Šmejkalová, Vladimír Šmilauer a jeho přínos slovenské a české onomastice (poznámky k tématu). In: M. Ološtiak (ed.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastice*, Prešov 2012, s. 56–62.

¹¹⁾ Vladimír Šmilauer se narodil 5. 12. 1895 v Plzni jako syn železničního inženýra. Dětství prožil na různých místech (v Žatci, později znovu v Plzni a poté ve Strakoncích). Roku 1907 byl Šmilauerův otec povolán k ředitelství drah v Praze, od té doby Šmilauer žil zde. Vystudoval klasické gymnázium na Vinohradech a roku 1914 vykonal s vyznamenáním maturitní zkoušku. Na filozofické fakultě pražské univerzity pak studoval češtinu a němčinu. Ze studií byl v letech 1916–1918 povolán do rakouské vojenské služby, po přestupu do čsl. armády složil důstojnické zkoušky a získal hodnost nadporučíka.

V letech 1919–1921 dostudoval s výborným prospěchem (státní zkouška z němčiny u J. Janáka, z češtiny u E. Smetánky) a ihned vstoupil do školské služby. V rozmezí let 1922–1926 složil doktorát u E. Smetánky a J. Zubatého. V roce 1928 se oženil s profesorkou dívčího gymnázia Růženu Janatkovou, v letech 1930, 1932 a 1935 se jim narodily tři děti (dva chlapci a dívka). Roku 1933 se na základě Vodopisu starého Slovenska habilitoval v oboru český jazyk na FF UK v Praze, v následujících letech však suploval hungaristiku po zemřelém

A ještě jednu věc bychom rádi ukázali: ve většině memoárových studií je Šmilauer – právem – vykreslován jako člověk laskavý, mírný, empatický, altruistický. Podíváme-li se však blíže na jeho odborné aktivity meziválečné, otevře se před námi i další rozměr jeho osobnosti: byl mimořádně inteligentní, racionální, vzdělaný a pracovitý, a možná i proto dokázal být ctižádostivý, průbojný, někdy nekompromisní, diskusně velmi pohotový, občas i nepříjemně sžíravý.¹²⁾ Tehdejší jazykovědný diskurs byl dynamický, místy až agresivní,¹³⁾ polemiky byly vyhocené, o věc se bojovalo se zanícením a všemi publikovatelnými prostředky. Šmilauer si i v konfliktních situacích zachoval sebedůvěru, chyboval-li, svou chybu uznal, chyboval-li někdo jiný, vytkl věc striktně, a to každému bez rozdílu, nebránil se ani ironii či sarkasmu.

2 Univerzita a začátky

Cesta Vladimíra Šmilauera k onomastice nebyla přímočará. Ve svém juvenilním období nechtěl být jazykovědcem, ba dokonce ani bohemistou. Miloval německou literaturu a ještě na univerzitě se věnoval především jí; jeho vědecké myšlení a pedagogické zásady významně ovlivnil germanista A. V. Kraus. Až po návratu z vojenské služby ho E. Smetánka přivádí k tématům bohemistickolingvistickým, respektive syntaktickým (slovosled v díle Bartoše Písaře).¹⁴⁾ I přesto se Šmilauerovy první uveřejněné práce hlásí do oblasti pedagogiky a literární vědy.¹⁵⁾

Už jeho první publikovaná studie, *Škola v názorech Nerudových*,¹⁶⁾ předznamenává Šmilauerovu celoživotní prioritní orientaci k pedagogickému působení. Možná i právě proto – přestože po absolutoriu dostal nabídku práce v univerzitní knihovně¹⁷⁾ – zvolil jako své první zaměstnání učitelské místo na pražském elitním gymnáziu Krás-

P. Bujnákoví. Na jaře 1938 byl jmenován mimořádným profesorem UK (o válečných osudech viz dále). Po roce 1945 navázal na své předválečné působení na filozofické fakultě, v roce 1957 získal vědeckou hodnost doktora filologických věd a na fakultě pak v různých formách působil až do konce života. Nikdy se nevěnoval politické činnosti, nikdy nebyl politicky organizován. Názorově se sám řadil k pokrokové inteligenci. Zemřel 13. října 1983. LA PNP, fond V. Š., karton 46. Prof. Dr. Vladimír Šmilauer: Životopis. Nedat., nesign., rkp.

¹²⁾ Jako např. v polemice s F. Trávníčkem nebo L. Novákem na stránkách časopisu Bratislava.

¹³⁾ To platí zejm. o „pražské“ hallerovské polemice; tam se však Šmilauer omezoval na osobní korespondenci s B. Havránkem (o tom při jiné příležitosti, zde jen krátce na s. 265–266).

¹⁴⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 44.

¹⁵⁾ *Škola v názorech Nerudových*, *Pedagogické rozhledy* 29, 1919, s. 186–204; *Z dějin české literatury* (M. Hýsek – J. Jakubec – J. Vlček (eds.), *Sborník statí věnovaný Jaroslavu Vlčkovi k šedesátinám od jeho spolupracovníků a žáků*, Praha 1920), *Listy filologické* 48, 1921, s. 304–309; *Rozprávatel'ské umenie Kalinčiakovo v „Reštavrácii“*, *Sborník Matice slovenskej* 1, 1923, s. 129–136.

¹⁶⁾ Viz o. c. v pozn. 15.

¹⁷⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 44.

nohorská (1921–1922). Brzy však byl v souladu s tehdejší školskou politikou přeložen na Slovensko, nejprve na gymnázium v Žilině (1922/1923–1925/1926) a později v Bratislavě (1926/1927–1937/1938).

3 Slovenské období (1922–1938)¹⁸⁾

Motto II

„... Drahocenná archivní svědectví o jazykové minulosti Slovenska čekají na vysvobození z prachu zapomenutí. [...] Nebude možno pronášeti these a vytvářeti nové theorie o minulosti slovenštiny a o jejím vývoji, totiž takové, které by si činily nárok na vědeckou pravděpodobnost, dokud písemné dokumenty o jazykové minulosti Slovenska budou prostě přezírány nebo ponechávány bez povšimnutí.“

Miloš Weingart, 1935¹⁹⁾

Z pohledu Šmilauerovy vědecké práce je nutno žilinské a bratislavské období odlišit. Zatímco působení v Žilině chápal jako výzvu pedagogickou a osvětovou,²⁰⁾ až jeho přeložení do Bratislavy znamenalo počátek systematické práce vědecké, a to zejména díky A. Pražákovi. Ten jej získal pro práci v Učené společnosti Šafaříkové a v časopise Bratislava, na jehož stránkách se nalézá většina Šmilauerovy vědecké produkce tohoto období. Zde také započíná svá onomastická bádání, popularizační jazykovědnou činnost, a právě zde píše průkopnický Vodopis starého Slovenska,²¹⁾ fundamentální dílo české a slovenské hydronomastiky, které je za základní materiálový pilíř považováno i 80 let po svém vzniku: „Pre projekt Hydronymia Slovaciae je Šmilauerov Vodopis základnou literatúrou a „kostrou“ pre spracovanie historickej hydronymie. Niektoré veci a pramene sú však dnešnou historiografiou prekonané, niektoré pramene považované Šmilauerom za originály sú dokázateľne falzami, to však nič nemení na kvalite tohto nevšedného diela.“²²⁾

Šmilauer vstupuje do onomastiky v období dozívajícího historickosrovnávacího pozitivismu. Z hlediska mezinárodní vědy historizující etymologický přístup ovlivňoval onomastiku v celé Evropě ještě dlouho poté, co Šmilauer napsal svou první onomastickou stať: „At the outset, European onomastics was largely concerned with the etymological investigation of names. In this pre-structuralist period, the approach was largely atomistic. As in 19th century linguistics, lexical items were investigated as se-

¹⁸⁾ Za laskavé přečtení této kapitoly a cenné připomínky děkuji doc. Mgr. J. Krškovi, Ph.D.

¹⁹⁾ M. Weingart, O nejstarších jazykových památkách slovenských, Časopis pro moderní filologii 21, 1935, s. 126.

²⁰⁾ Proto ponecháváme žilinské období stranou. Blíže o něm v chystané monografii.

²¹⁾ V. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska, Praha – Bratislava 1932.

²²⁾ J. Krško, osobní sdělení. Dále srov. J. Krško – D. Velička, Hydronymia povodia Kysuce, Banská Bystrica 2011, tam i bibliografie monografií v rámci projektu Hydronymia Slovaciae.

parate entities, without much consideration of such notions as system and structure, which were introduced into linguistic analysis by (post-)Saussurean linguistics. Baudouin de Courtenay's early attempts at structuralist analyses of languages were put aside. Thus, onomasticians were, and often still are, mainly involved in trying to discover the original meaning of water names (hydronyms), place names (toponyms) and personal names (anthroponyms). Indeed, the older and the less transparent the names were, the more research was devoted to them. Especially hydronyms and settlement names drew the attention of onomasticians, who were usually renowned Indo-Europeanists like Hans Krahe.²³⁾

Co se týče výchozího postavení české onomastiky v mezinárodním srovnání, to, že v jedné z novějších zahraničních přehledových studií není vůbec zmíněna, naznačuje její periferní postavení: „All over the world, it was the 19th century that saw the beginning of scholarly studies in onomastics. [...] In several countries they were started in the early 19th century (England, Ireland, Norway, Sweden, Denmark, the Netherlands, Italy, South-Africa, Japan, Australia, etc.), in others either in the middle (Switzerland, Slovenia, Croatia, USA, Estonia, Russia, etc.) or at the end of the 19th century (Scotland, Iceland, Rumania, Finland, Lithuania, Poland, Bulgaria, Spain, Portugal, Mexico, etc.).“²⁴⁾

Obě tyto skutečnosti jsou důležité. První umožňuje lépe pochopit Šmilauerovu celoživotní metodologickou orientaci, druhá dobře ilustruje progres české onomastiky v průběhu 20. století.

Z hlediska domácího kontextu byla onomastika stále ještě spíše doménou geografů a historiků, protože „lingvistické studium toponymie nenašlo u nás mnoho pěstitelů, ač mu zvláště historikové půdu dosti připravili. [...] Skutečné jazykové monografie máme jen od F. Černého a P. Váši a od A. Profousa“.²⁵⁾

Zásadní význam mělo založení Místopisné komise ČAVU v roce 1913. Bázové pojetí onomastiky jako disciplíny především historické se začíná posouvat směrem k pojetí jazykovědnému (viz dále na s. 245–246 excelentní příklad tohoto procesu v polemice historika V. Chaloupeckého a V. Šmilauera). Přesto je pro ráz výzkumu v

²³⁾ W. Van Langendonck, *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin – New York 2007, s. 269–270.

²⁴⁾ M. Hajdú, *The History of Onomastics*, *Onomastica Uralica* 2, 2002, s. 22.

²⁵⁾ Podle F. Oberpfalcera, *Die Ortsnamen des Kuhländchens*, *Naše řeč* 12, 1928, s. 182. Děkuji R. Šrámkovi za zpřesnění: „Hodnocení „lingvistické“ je pozdější, ale filologicko-etymologický výklad se line celým 19. stol., i český Váša a Profous jsou filologicko-etymologičtí“ (z recenzního posudku).

1. polovině 20. století tzv. historická, topografická a vlastivědná větev onomastiky určující.²⁶⁾

Tato multidisciplinarita na jedné straně přispívala k rozšiřování materiálové základny onomastiky, na druhé straně však předmět výzkumu sváděl k nevědeckým, druhdy poetickým etymologickým výkladům („etymologisující diletanti mají u nás slavnou svou tradici a výkony jejich jsou často ohromující“²⁷⁾). I ony však svým dílem vytvářely předpoklady pro prosazení jazykovědného proudu chápajícího starou toponymii jako pramen pro argumenty o osídlení jednotlivých lokalit střední Evropy.²⁸⁾

Onomastika slovenská (nebo přesněji – týkající se Slovenska) se po rozpadu Rakouska-Uherska rozvíjela možná intenzivněji než v českých zemích, jistě i v souvislosti s intenzivnější potřebou hledání národní identity a z důvodu prakticky nezmapovaného vývoje slovenštiny v „předliterárním“ období. Pozornost se proto upírá k místním jménům ve starých slovenských (uherských) administrativních textech. Tuto „mezinárodní“ onomastickou větev tvořili mj. maďarští jazykovědci Elemér Moór, slavista János Melich, dále Melichův žák, Šmilauerův vrstevník István Kniezsa, na Slovensku později např. Ján Stanislav a samozřejmě Vladimír Šmilauer.²⁹⁾

Významné zastoupení měla v meziválečném období toponomastika germánská: „[...] po válce vycházejí práce psané německými linguisty všestranně připravenými pro výklad našich místních jmen. E. Sandbach rozbírá hláskosloví, kmenosloví a etymologii místních jmen z Lanškrounska, používá výsledků své analýsy k charakteristice německého nářečí v tomto jazykovém ostrově. G. Gierach podává ve dvou přednáškách dobře odůvodněné keltské a germánské etymologie některých názvů.“³⁰⁾ [...] Nejvíce se obírá toponomastikou E. Schwarz, který však je také nejradikálnější v úsilí, (sic!) vyložit všechny staré názvy z germánštiny. Zdá se, že je jeho snahou, (sic!) opřít i jazykově teorie něm. historiků (zvl. B. Bretholze³¹⁾) o nepřetržitě existenci německého živlu v našich zemích od dob Marobudových.“³²⁾

²⁶⁾ R. Šrámek, Onomastika. In: J. Pleskalová et al. (eds.), Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, Praha 2007, s. 377–425; týž, Namenforschung in der Tschechischen Republik. In: E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik I, Berlin – New York 1995, s. 217–221.

²⁷⁾ V. Šmilauer, Etymologisující diletanti, Bratislava 2, 1928, s. 870.

²⁸⁾ K tomu srov. M. Harvalík, Synchronní a diachronní aspekty české onymie, Praha 2004, s. 17–23.

²⁹⁾ B. Varsik, Zo slovenského stredoveku, Bratislava 1972, s. 12, 44–45.

³⁰⁾ E. Sandbach, Die Schönhengster Ortsnamen, Heidelberg 1922; E. Gierach, Altdeutsche Namen in den Sudetenländern, Reichenberg 1922; Germanen am Eschengebirge, Reichenberg 1923.

³¹⁾ B. Bretholz rozpracoval tzv. kontinuální teorii osídlení Čech, podle níž byla hospodářská, kulturní a sociální aktivita Němců v českých zemích vysvětlitelná pouze relikty původního

Na neuvěřitelnou symboliku upozorňuje ve svých vysokoškolských přednáškách M. Harvalík: E. Schwarz se narodil ve stejném roce jako Šmilauer (1895), zemřel ve stejném roce jako Šmilauer (1983) a svou publikaci *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle* (1931) vydává jen o rok dříve nežli Šmilauer *Vodopis*.³³⁾ Zatímco však *Vodopis* byl na Slovensku přijat smírně, závěry Schwarzovy byly pocit'ovány jako kontroverzní, neboť jak citováno výše, podle dobové kritiky argumentovaly ve prospěch kontinuity osídlení našich krajů německým obyvatelstvem. Současné hodnocení E. Schwarze, nezátížené nacionalistickou ostražitostí, však zaznamenalo výrazný posun: jeho *Ortsnamen* jsou pokládána za významné moderní dílo česko-slovenské onomastiky, v němž metodou vrstevné a areálové analýzy naopak vyvrátil teorie usouvztažňující soudobé Němce usídlené v Čechách s někdejšími germánskými kmeny.³⁴⁾ Otevřené hodnocení Šmilauerovo viz dále zde na s. 276.

Co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim, chtělo by se poznamenat. Pokud byly českou filologií negativně vnímány germanizační etymologické spekulace německých filologů, potom bychom jistě právem očekávali obezřetnost českých vědců ve věci interpretace historické onymie slovenské, neboť si museli být vědomi, že jejich výsledky mohou být roznětkou nacionalisticky motivovaných disputací: „U nás dnes teda pozerajú na spisovný jazyk tým istým spôsobom, ako na problém nacionálny vôbec. A naopak: na tento nacionálny problém sa hľadá podľa analógie pohľadu na spisovný jazyk. Slovenčina pokladá sa za osobitný jazyk, za taký, ako je čeština. Slovenský národ sa zas pokladá za taký národ, ako je národ český.“³⁵⁾

německého osídlení. Ačkoliv tato teorie narazila na odpor české i německé historiografie, publikoval ji v populárně-naučných *Geschichte Böhmens und Mährens* (1921–1925). A. Míšková, Bertold Bretholz. Cit. online 25. 6. 2012 na <http://abicko.avcr.cz/2012/07/08/>

³²⁾ F. Oberpfalcer, o. c. v pozn. 25, s. 183–184. O tom z dnešního pohledu J. David: „S rozvíjejícím se národním hnutím a jeho politizací se pak zejména toponomastika stávala nástrojem velkoněmeckého nacionalismu, např. v rámci tzv. sporu o smysl českých dějin, s praktickými důsledky zdůvodňujícími nároky hitlerovského Německa vůči území první Československé republiky. Asi nejvýznamnějším byl spor o autochtonní teorii, dle níž německé obyvatelstvo v sudetských oblastech bylo považováno za původní, předslovenské. V této při se ve 20. a 30. letech 20. století ve službách nacionálního boje střetly toponomastické argumenty dvou osobností, germanisty Ernsta Schwarze a historika Bertolda Bretholze, jehož názory na pole toponomastiky přenesl Josef Freising.“ J. David, *Vývojové tendence moderní české oikonymie*, habilitační práce, Brno 2011, s. 25. Tam viz i shrnutí literatury k tématu.

³³⁾ M. Harvalík, osobní sdělení.

³⁴⁾ R. Šrámek, o. c. v pozn. 26, s. 404–405; konfrontační pohled z aspektu česko-německého viz I. Lutterer, *Beitrag zur Geschichte der tschechisch-deutschen konfrontativen Onomastik*, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 26, 1985, s. 109–116.

³⁵⁾ L. Novák, *Jazykovedné glosy k československej otázke*, *Turčiansky Sv. Martin* 1935, s. 125.

Avšak v době, která byla příznačná vyhocenými národnostními a jazykovými spory, v době silné interdependence kategorií národ a jazyk, tedy v této době onomastika byla (musela být?) ve zvýšené míře determinována historickým kontextem doby.

3.1 Staré Slovensko a jeho vodopis

Tento kontext byl v době vzniku Vodopisu³⁶⁾ vymezen především oficiální státní čechoslovakistickou politikou upravující koexistenci jazykových majorit i minorit v Československé republice tzv. jazykovým zákonem č. 122/1920 Sb. a dalšími předpisy. Bylo to období, kdy mnohé osobnosti československé lingvistiky snášely dialektologické a historickolingvistické důkazy o existenci tzv. československého jazyka (aby je o čtvrtstoletí později zase odvolaly, viz případ F. Trávníčka³⁷⁾), období „druhého slovensko-českého jazykového konfliktu“,³⁸⁾ období skutečných i domnělých křivd, citlivě vnímaných všemi zúčastněnými jazykovými společenstvími, období konfliktů československo-polského i slovensko-maďarského. A v průsečíku všech těchto vlivů Čech Vladimír Šmilauer zakládá svá onomastická bádání s vydatnou pomocí maďarských zdrojů – na Slovensku.

Výchozí situaci je nutné připomenout proto, abychom blíže objasnili důvod jisté deskriptivnosti Vodopisu, která mu byla vytýkána už ve své době (viz na s. 251). Spočíval prvořadě ve Šmilauerově chápání podstaty vědecké práce a její metodologie. Jak už bylo vzpomenuo, Šmilauer byl založením pozitivista, ohromující v systematickosti sběru a detailní analýze obrovského, tedy reprezentativního množství jazykového materiálu, maximálně obezřetný při konstrukci nových teorií a formulování závěrů. Je však možno spatřovat ještě jeden důvod. Šmilauer ve Vodopisu polemicky navázal především na práci V. Chaloupeckého *Staré Slovensko*, v níž její autor analyzoval slovenskou toponymii do konce 12. století.³⁹⁾ Nebudeme zaujímat stanovisko k Chaloupeckého dílu jako celku,⁴⁰⁾ povšimnout si však musíme jeho názorů na vývoj slovenštiny, neboť právě ony kontextualizovaly a motivovaly Šmilauerův přístup k interpretaci sebrané materiálové základny.

³⁶⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 21.

³⁷⁾ F. Trávníček, O poměru mezi češtinou a slovenštinou se stanoviska marxismu, *Tvorba* 21, 1952, s. 165–166.

³⁸⁾ E. Horák, Slovensko-české filologické paralely z (južno)slavistického aspektu (Slovanská vzájomnosť a slovanské jazykové konflikty), *Slavica Slovaca* 42, 2007, s. 102–110.

³⁹⁾ V. Chaloupecký, *Staré Slovensko*, Bratislava 1923. K tomu také viz veřejnou diskusi „o staré Slovensko“ v časopise Bratislava, zde na s. 254.

⁴⁰⁾ O tom M. Ducháček, Jak dobýt Slovensko. Kořeny čechoslovakismu Václava Chaloupeckého, *Dějiny a současnost* 32, 2010, s. 24–28, týž, Václav Chaloupecký, československý historik a archivář (1882–1951), nepublikovaná doktorská dizertační práce Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2012, zejména s. 142–204.

V. Chaloupecký neměl lingvistické vzdělání. Tím ovšem nebyl žádnou výjimkou, už jsme konstatovali, že lingvistická analýza se v toponomastických bádáních dlouho nepokládala za prioritní, tím méně byla pokládána za součást historického studia. Historik M. Ducháček vyvozuje, že Chaloupecký zřejmě vnímal tento handicap kriticky, a své závěry proto konzultoval s M. Weingartem a E. Smetánkou.⁴¹⁾ Ducháček navíc našel v archivní pozůstalosti doklad, že Chaloupecký polemizoval soukromě také se Šmilauerem, a vyslovil domněnku, že Šmilauerova odborná stanoviska byla pro Chaloupeckého natolik rozhodujícím životním zlomem, že od té doby o raně-středověké onomastice už nic nenapsal. Tato zjištění přinášejí natolik nové poznatky o úloze V. Šmilauera v diskusích „o staré Slovensko“, že zaslouží být zde citována.⁴²⁾ Zároveň jsou exemplární případovou studií dokladující postupné přetavování onomastiky v primárně lingvistickou disciplínu v první třetině 20. století.

I pod dojmem diskomfortu z diskuse v časopise Bratislava, v níž se Šmilauer kriticky vyslovil na adresu práce Chaloupeckého žáka Al. Húščavy (o tom zde dále na s. 254),⁴³⁾ vyzval Chaloupecký Šmilauera k osobnímu rozhovoru a „s ujištěním o neosobním rázu své polemiky“ mu poskytl svou chystanou repliku k nahlédnutí ještě předtím, než ji v Bratislavě publikoval.⁴⁴⁾ „Dostalo se mu za to (od Šmilauera – pozn. M. Š.) gentlemanské odpovědi: ‚Děkuji Vám, že jste svým pozváním (...) zamezil, aby se naše polemika zvrhla v osobní nájezdy, jako je tomu bohužel s polemice s prof. Rapantem. Bude to na prospěch věci, protože jde o problém základní, bez jehož řešení není možno pracovat ani v dějepise, ani v jazykovědě slovenské. Mně by pak taková polemika byla velmi nemilá; ne snad z nedostatku kuráže /moje polemická minulost mi budiž dokladem, že k osobám nehledím/, ale pro velkou úctu, kterou mám k Vaší osobnosti – přes všechny názorové diference detailní i zásadní.‘

Nato ovšem Šmilauer poskytl Chaloupeckému lekci z dialektologie následkem níž se jeho teorie o pozdním zrodu středoslovenských nářečí zhroutila: ‚Jména XIII. stol. musela by vypadati jinak, kdyby byla střední Slovensko v XIII. století zaplavila vlna polsko-rusko-československá. Nemáme však nijakých stop ruských nebo polských jmen, celé Slovensko – západní, střední i východní, má – pokud ovšem připouští poznat maďarská forma těchto jmen – nomenklaturu aspoň hláskoslovně jednotnou.

⁴¹⁾ Srov. o. c. v pozn. 40, Václav Chaloupecký, československý historik a archivář, s. 63, pozn. č. 244, 245; též s. 170, pozn. č. 732.

⁴²⁾ K tomu tamtéž, zejména s. 193–199. K širšímu interdisciplinárnímu kontextu sporu též P. Dvořák, O Staré Slovensko. In: P. Dvořák, Stopami dávnej minulosti 4. Slovensko v Uhorskom kráľovstve, Budmerice 2005, s. 199–225.

⁴³⁾ A. Húščava, Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia, Bratislava 1930. Kniha se stala předmětem kritiky mj. proto, že bez hlubší reflexe přejímala Chaloupeckého teze.

⁴⁴⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 38. Pozvání zprostředkoval historik V. Klecanda.

Území, o nichž pozitivně víme, že byla kolonizována v XIII. stol. a později, odlišují se velmi výrazně od území starších: ukázal jsem to ve svém článku na příkladu liptovském a velmi by mne zajímalo, co soudíte o tomto důvodu. Východní slovenština (...) je v XIII. stol. shodná se slovenštinou západní – bylo by možno dosáhnouti jednoty v tak krátké době? Terminologie je všude slovanská. Bylo by to možno, kdyby šlo o kolonizaci vedenou hlavně Němci a Maďary (...)? Není mnohem přirozenější výklad, že Maďari, když ovládli tyto kraje, našli zde již obyvatelstvo – a od něho převzali jména?⁴⁵⁾

Chaloupecký vzal v potaz i další Šmilauerovy glosy. Když ale bohemista zveřejnil polemický komentář, musel profesor československých dějin pravděpodobně připustit, že filologické handicap mu znemožňují vést v této oblasti seriózní polemiku. Jednostrannost jeho historického studia narazila na limity, jež již nebyl s to překročit. Tímto jediným dopisem, bořícím teorii o odlišné povaze slovanského obyvatelstva na západě a východě Slovenska, Chaloupeckého komunikace s pozdějším věhlasným toponomastikem skončila.⁴⁶⁾

Přestože byl v oblasti lingvistické autodidakt, Chaloupeckého práce představovala svým zřetelem k materiálové bázi staré propriální sféry přístup metodologicky průkopnický.⁴⁷⁾ Jeho výroky však ve své době musely být pocíťovány jako čechizační a jejich vliv na eskalaci slovensko-českého jazykového konfliktu ve 20. letech je více než pravděpodobný: „In Chaloupecký’s version, the Slovaks of Western Slovakia were racially and culturally Czech, while in the Slovak core area, Central Slovakia, the population was an odd amalgam of various Slav groups (and some Germans and Magyars) who had been assimilated into the stronger Czech culture. The original groups had, however, put their mark on the language of the area, which was the foundation of literary Slovak (the „bastard“ theory).“⁴⁸⁾ Explicitně svou teorii formuloval takto: „(Na Slovensku ve 13. století...) vzniká podivný amalgam ethnických prvků slovanských, jenž postupem doby nemůže zůstat bez vlivu ani na jazyk tohoto území. Toto jsou asi historické základy slovenštiny. Početně slabší větev západní, větev česká, vítězí tu kul-

⁴⁵⁾ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále jen AAVČR), fond Václav Chaloupecký, karton 7, i. č. 534, VI. Šmilauer V. Chaloupeckému, 15. 10. 1933. Dle M. Ducháčka.

⁴⁶⁾ Převzato z o. c. v pozn. 40, Václav Chaloupecký..., s. 198–199. Z dopisů nalezených M. Ducháčkem v Chaloupeckého osobním fondu, uloženém v Archivu AV ČR, rovněž vyplývá, že Šmilauer nejprve Chaloupeckého teorii věřil, ke skeptickému pohledu dospěl až později.

⁴⁷⁾ F. Kutnar – J. Marek, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 2009; V. Šmilauer, Jazykový materiál slovenských listin do r. 1300, Listy filologické 60, 1933, s. 126–149.

⁴⁸⁾ E. Bakke, Doomed to failure? The Czechoslovak nation project and the Slovak autonomist reaction 1918–38, Oslo 1999, s. 261.

turně nad bohatší na lidský materiál, avšak kulturně slabší a svého kulturního centra vzdálenější větví východní a severní.⁴⁹⁾ [...] Základní osnova vlastního a historického jazyka, totiž češtiny, všude proniká. Vedle jazykových vlivů německých a maďarských, uplatňují se i jazykové vlivy ruské, polské, bulharské, srbochorvatské. Jádrem a základem zůstávají přece jen jazykové živly československé, tj. české. Neboť českému elementu ... náleží vůdčí postavení i v oboru kulturním.⁵⁰⁾

Šmilauer správně rozpoznal, že tato a podobná tvrzení nejsou podložena bezpečnou znalostí jazykového vývoje, že nejsou podložena přísnou a opakovanou (a replika-bilní) jazykovou analýzou dokladů a v míře interpretace jdou příliš daleko. Navíc ve 30. letech, zejména po volbách v roce 1925, se ocitl ve zcela jiné politické situaci, než byl Chaloupecký v roce 1923. Důležitým motivem, proč přijal výzvu náročné badatelské práce, proto bylo prostřednictvím slovenské hydronymie, o níž předpokládal, že představuje jednu z nejstarších vrstev vlastních jmen na Slovensku,⁵¹⁾ objasnit na matriálově reprezentativním podkladě zvláštností středních a východních slovenských nářečí⁵²⁾ a položit základ k vědeckému poznání vývoje slovenštiny.⁵³⁾

Vydání Vodopisu předcházela důkladná heuristická etapa zahrnující excerpce a komparaci sekundární i primární literatury. Díky vynikající jazykové kompetenci⁵⁴⁾ a heuristické práci mohl Šmilauer sledovat prakticky veškerou evropskou odbornou produkci; byl ovlivněn především jazykovědou německou a francouzskou.

Zvlášť zdůraznit je třeba jeho znalost literatury maďarské. Je typické pro Šmilauera, že – prost jakékoliv politické tendenčnosti – i v antagonistickém popřevratovém klimatu intervenoval ve prospěch věcné vědecké spolupráce: „Jde tu o věc zásadní: výsledky maďarské filologie, naprosto nebezpečné a nijak tak tupě šovinistické a tendenční, jak je ji snaha s některých stran vylíčit, nelze zanedbávat bez vážné škody pro práci slavistickou.“⁵⁵⁾ V tomto konkrétním případě šlo o Šmilauerovu výhradu ke skutečnosti, že při posuzování maďarských lexikálních jednotek ve známé filipice J. Rohoně Palma, *quam Dugonics, similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vindicata* nebyl jejich význam revidován pomocí moderních maďarských filologických

⁴⁹⁾ V. Chaloupecký, o. c. v pozn. 39, s. 18. Cit. již dříve in E. Bakke, o. c. v pozn. 48, s. 255.

⁵⁰⁾ V. Chaloupecký, o. c. v pozn. 39, s. 315.

⁵¹⁾ A. Dostál, *Vědecké dílo prof. Vladimíra Šmilauera*, Slavica Pragensia 8, Acta Universitatis Carolinae, 1966, s. 6.

⁵²⁾ V. Machek, V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Naše věda 14, 1933, s. 23–25.

⁵³⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 21, závěr.

⁵⁴⁾ Plyně četl vedle slovenštiny, latiny a němčiny rusky, anglicky, francouzsky a maďarsky.

⁵⁵⁾ V. Šmilauer, *Památku Juraja Rohonyiho...* (J. Kabelík, *Sborník filologický* 8, s. 104–147), Bratislava 2, 1928, s. 242–243, srov. i zásady představené v Úvodu do toponomastiky.

prací, nýbrž se retardačně přihlíželo ke klasickému, už v této době překonanému dílu Miklošičovu *Die slavischen Elemente im Magyarischen*.⁵⁶⁾

Zdá se dokonce, že Šmilauer možné politické konsekvence podceňoval, ba zlehčoval, jak je patrné z jeho pochvalné recenze studie již zmíněného E. Moóra *Eine Vorrichtung der ungarischen Sperrfischerei* z roku 1927. Moór v ní na základě jazykové analýzy starých rybolovných názvů vyslovuje hypotézu, že předmaďarskými obyvateli Uher, konkrétně Potisí, byli Slované jazykově blízcí dnešním Srbům, čímž klade staré srbochorvatské osídlení do těsné blízkosti Slovenska.⁵⁷⁾ Šmilauer byl touto hypotézou natolik zaujat, že tendenční pasus o „jednotné kultuře uherské, která po tisíciletí poutala k sobě všechny obyvatele Uher a působí i dnes“ pokládá za „daň době i prostředí“⁵⁸⁾ a odbývá jej doslova mávnutím ruky. Tato politická naivita – jakkoliv ji vnímáme jako pozitivní povahový rys⁵⁹⁾ – se bohužel Šmilauerovi vymstí v období protektorátu (o tom srov. dále s. 259n.).

Heuristika Vodopisu se stala jednou z prvních příležitostí, kdy se Šmilauer projevil jako zakladatel „techniky filologické práce“ ve smyslu nejpřísnějšího respektu k pramenné základně, úcty k již dosaženým vědeckým výsledkům a hluboké znalosti sekundární literatury, jejího věcného a nepředpojatého posouzení. Metodologicky se opřel o starší, avšak základní dílo Wilhelma Fridricha *Die historische Geographie Böhmens*.⁶⁰⁾ Požadované atributy vědecké pravdivosti týkající se pregnantní citace pramenů či dostatečného množství dokladů ještě zpřísnil, když např. výklad toponyma Morava podpořil celou stranou dokladů, uváděl registry celého pramene atd.⁶¹⁾

Pro úspěšné vyřešení svého úkolu byl Šmilauer nucen důkladně si osvojit maďarštinu a zejména vývojové tendence historického maďarského pravopisu,⁶²⁾ neboť vycházel ze starých slovenských (uherských) administrativních listin, ať už vydaných

⁵⁶⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 55, s. 243.

⁵⁷⁾ Srov. k tomu např. R. Krajčovič, *Veľkomoravská soľná cesta v Potisí* zdokumentovaná historickou toponymiou, *Acta onomastica* 47, 2006, s. 320–325, dříve např. B. Varsik.

⁵⁸⁾ V. Šmilauer, *Předmaďarští obyvatelé Uher*, Bratislava 2, 1928, s. 870.

⁵⁹⁾ Na prešovské konferenci v roce 2011 jsme citovali na podporu svého tvrzení list Ľ. Nováka: „Dovoľte, pán profesor, aby som pri tejto príležitosti pripojil pozvánku pre budúci jazykovedný sväzok *Sborníka Matice slov.* (sic!) a aby som sa odvolal na Váš dávnejší sľub, že niekedy v budúcnosti niečo pošlete. Iste ste mali možnosť vidieť náš orgán a presvedčiť sa o našich ozajstných snahách dvíhať ustavične úroveň SMS, pravda, bez akýchkoľvek tendencií (toto reminiscenciou na Vašu ústnu poznámku, že napíšete, až uvidíte, že nebudeme robiť politiku!).“ Ľ. Novák V. Šmilauerovi, 9. 10. 1936. LA PNP, fond V. Š., karton 36.

⁶⁰⁾ W. Fridrich, *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Wien 1912.

⁶¹⁾ V. Flajšhans, *Vodopis starého Slovenska*, *Český časopis historický* 38, 1932, s. 381–382.

⁶²⁾ A. Dostál, o. c. v pozn. 51, s. 5–16.

edičně, nebo v podobě nevydaných pramenů. Soupis zdrojů, uvedený drobným písmem ve Vodopisu na osmi stranách hustého řádkování (XIII–XX), je každému onomastikovi samozřejmě dobře znám, podobně jako desetistránkový seznam citovaných edic (s. 547–557). Jak patrně, význačné postavení mezi nimi měly diplomatáře a registáře, zejména pak *Codex diplomaticus Hungariae* (a to přesto, že si Šmilauer byl vědom jeho nespolehlivosti⁶³⁾), mohutné, pětačtyřicetisvazkové dílo,⁶⁴⁾ z něhož Šmilauer excerpoval svazky zachycující období do roku 1300 (vycházely v letech 1829–1844), celkem 206 listin, dále dvanáctisvazkový *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*,⁶⁵⁾ celkem 167 listin, a osmisvazkový – „diplomatsky vzorný!“ – *Codex Diplomaticus Patrius*,⁶⁶⁾ celkem 96 listin.

Na úžasnou výtečnost staroslovenských listinných památek upozornil hned po převratu E. Smetánka, a jak je patrné z motta k této kapitole, byl si jí vědom i M. Weingart. Šmilauer si však přesto musel oprávněnost své „pracovní metody“ vybojovat – ať už to bylo v polemice s F. Trávníčkem, který nemohl pochopit, „jak lze srovnávat to velké množství listin českých s listinami slovenskými...“,⁶⁷⁾ nebo proti podezření z jazykové nepřesnosti edic, která by mohla vést ke zkresleným výsledkům. Toto nebezpečí eliminoval nezaměnitelně „po šmilauerovsku“, když stanovil, že „musíme znáti podle možnosti všechny listiny a všechny edice“:⁶⁸⁾ Edice se srovnávají a různé listiny téhož území se vzájemně kontrolují, všechna vlastní jména se přesně lokalizují, ověřuje se pravost listin, přesně se postihuje vztah mezi původními slovanskými jmény a jejich podobou zachycenou v listinách a konečně – studium nelze zdárně provádět bez znalosti maďarské filologie. Šmilauerova houževnatost, ctížádost zpochybnit zdánlivě prokázaný status quo, se projevuje mj. tím, že uspěl i tam, kde dřívější badatelé v lokalizaci údajů selhali.⁶⁹⁾

Další výzkumnou metodou byla srovnávací analýza slovanského toponymického materiálu. Pro jiné slovanské jazyky vycházel z „jinak nevědecké“⁷⁰⁾ publikace *Słowiańskie rzeki w Europie* T. Tomického.⁷¹⁾ Se specifikací jednotlivých národů to dále byly pro Čechy Snůška starých jmen historika A. Sedláčka,⁷²⁾ který byl Šmilauerovi

⁶³⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 21, s. XXV.

⁶⁴⁾ G. Fejér et al., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae 1829–1866.

⁶⁵⁾ G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII*, Pest 1860–1874.

⁶⁶⁾ I. Nagy et al. (eds.), *Hazai okmánytár – Codex Diplomaticus Patrius I–VIII*, Győrött 1865–1891. Hodnocení Šmilauerovo viz o. c. v pozn. 21, s. XXVI.

⁶⁷⁾ Cit. podle V. Šmilauer, o. c. v pozn. 47, s. 127.

⁶⁸⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 47, s. 128.

⁶⁹⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 47, s. 128–143.

⁷⁰⁾ LA PNP, fond V. Š., karta 55. Listinné doklady k slovenskému vodopisu.

⁷¹⁾ T. Tomicki, *Słowiańskie rzeki w Europie*, Krakow 1925.

⁷²⁾ A. Sedláček, *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky...*, Praha 1920.

blízký pílí a rozsahem dokladového materiálu, pro Moravu vodopisné údaje z Vlastivědy moravské⁷³⁾ (zejména práce amatérského historika a geografa, profesora učitelského ústavu J. Hladíka). Pro Velkopolsko se opíral o úplné zpracování polské toponymie historikem a onomastikem S. Kozierowským.⁷⁴⁾ Ze speciálních filologických prací vycházel z výsledků bádání profesora německé a později vídeňské univerzity⁷⁵⁾ F. Liewehra.⁷⁶⁾ Takřka lékárnickou přesností v přístupu k sekundární literatuře hezky ilustruje Šmilauerova rukopisná poznámka k zjištěním J. Stura:⁷⁷⁾ „Výkladů nutno užívat velmi opatrně!“⁷⁸⁾

Přestože se jedná o dílo známé, shrňme pro úplnost výkladu hlavní charakteristiky Vodopisu. U předpokladu, že názvy vod jsou nejtrvalejšími zeměpisnými jmény vůbec, Šmilauer sebral a prozkoumal všechna hydronyma, která uchovaly staré slovenské (uherské) listiny do roku 1300, a to zejména listiny upravující či popisující stav hranic. Shromáždil jako svou pramennou základnu 62 titulů, ať už knižního, nebo separovaného (v listinářích či časopisech) charakteru. Koncentroval se na zmapování ochozů v povodí hlavních slovenských řek a na zmapování všech „jmen vod“ na Slovensku, přičemž samostatnou pozornost věnoval ortografické stránce dokladů.

Byl často srovnáván s Miklošičovými „Ortsnamen“,⁷⁹⁾ lišil se však v třídění hesel: sebraný materiál dále systematicky uspořádal jednak podle věcného hlediska a významu (např. „jména vzatá z povahy vod“), dále ještě podle slovtvorné utvářenosti. Důvodem, proč před abecedním preferoval systematické uspořádání, bylo, že abecední řazení pokládal za mechanické, ne dostatečně vypovídající o podstatných fázích pojmenovacího aktu a vnitřní sémantické struktuře hydronymického systému.

Sám Šmilauer spatřoval přínos své práce ve dvojí rovině: metodologické a věcné. Metodologicky pokládal svou práci za důkaz, že pro Slovensko 13. století se zachovalo velké množství relevantních listin s bohatým toponymickým materiálem (viz výše polemiku s F. Trávníčkem). Stanovil výzkumné zásady, zejména důležitost soustavného zřetele k vývoji maďarského hláskosloví, jenž ovlivňoval původně slovanské lexikum. Věcně prokázal úzký vztah mezi jmény vod a příbuznými jmény osad a srov-

⁷³⁾ Vlastivěda moravská. I, Země a lid. Díl 1, Přírodní poměry Moravy. Red. Fr. Dvorský a J. Hladík, Brno 1897.

⁷⁴⁾ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych...*, Poznań 1914.

⁷⁵⁾ Cit. online 25. 6. 2012 na <http://www.casopisoodri.cz/osobnosti/index.htm>.

⁷⁶⁾ F. Liewehr, *Die Ortsnamen des Kuhländchens*, Reichenberg 1926.

⁷⁷⁾ J. Stur, *Die slawischen Sprachelemente in den Ortsnamen der deutsch-österreichischen Alpenländer zwischen Donau und Drau*, Wien 1914.

⁷⁸⁾ LA PNP, fond V. Š., karta 55. Listinné doklady k slovenskému vodopisu.

⁷⁹⁾ F. Miklošič, *Die Bildung der slawischen Personennamen*, Wien 1860; týž, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slawischen*, Wien 1865.

náním slovenských hydronym s jinoslovanskými jmény dospěl k závěru, že slovanská hydronymie je značně jednotná⁸⁰⁾ – jinými slovy tím snesl argumenty na podporu teorie o slovanském osídlení Slovenska.

A v neposlední řadě: Ačkoliv Šmilauer sám tento výsledek zvlášť nezmiňuje, za dobově průlomový pokládáme i jeho – skromně nazvaný – přehled maďarského hláskosloví. Vznikl sice kompilací sekundární literatury, avšak byl první a přitom nezbytnou pomůckou pro jazykovou analýzu starých slovenských onym.

Vodopis se dočkal několikerého zhodnocení⁸¹⁾ a jeho vydání bylo sledováno i laickými periodiky: Národní listy⁸²⁾ kupříkladu referovaly o užití metodologii, tak jak ji představil sám Šmilauer v Listech filologických. Byl oceněn i materiálně: získal cenu z fondu J. Rakušana (4000 Kč)⁸³⁾ a J. Zubatého (3000 Kč).⁸⁴⁾

Jednou z prvních odborných kritik byla reakce Šmilauerova generačního souputníka a celoživotního přítele V. Machka.⁸⁵⁾ Je typické pro dobové myšlení, že recenzent dvě třetiny publikace prohlásil za „historickou práci“, které „přijdou vhod především historikům.“⁸⁶⁾ A byl to právě Machek, kdo Šmilauerovi vytkl, že v zájmu vyčerpávajícího a úplného výčtu jazykových dokladů potlačuje poněkud pohled kritickoanalytický a interpretační.⁸⁷⁾ Také V. Flajšhans se této otázky dotýká: „Vlastní kombinace autorovy ustupují skromně do pozadí; nic nepředpokládá, nic do textů nevkládá – předkládá prostě dobře srovnaný a pečlivě zkontrolovaný materiál, čtenář ať soudí sám.“⁸⁸⁾

Samozřejmě že v současnosti jsou již některé Šmilauerovy parciální závěry revidovány (v některých ohledech B. Varsik, zásadněji Š. Ondruš, z nejmladší generace J. Hladký aj., viz i vyjádření J. Krška na s. 240). Ve své době se však jednalo o počin fenomenální. Vodopis byl vnímán jako práce iniciační a dozajista se očekávalo, že autor bude ve svém bádání pokračovat i v jiných oblastech vlastních jmen.⁸⁹⁾

Nikdo nemohl tušit, že dílo takového rozsahu na Slovensku už nikdy nenapíše.

⁸⁰⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 21, s. XXV.

⁸¹⁾ Srov. E. Eichler, V. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska, *Onomastica* 11, 1966, s. 11–13.

⁸²⁾ Národní listy, 1933, 1. 8. 1933, s. 2.

⁸³⁾ Věstník ČAVU, 1937, s. 81.

⁸⁴⁾ Věstník ČAVU, 1933, s. 48.

⁸⁵⁾ V. Machek, o. c. v pozn. 52.

⁸⁶⁾ V. Machek, o. c. v pozn. 52, s. 23.

⁸⁷⁾ V. Machek, o. c. v pozn. 52, s. 24.

⁸⁸⁾ V. Flajšhans, o. c. v pozn. 61, s. 381.

⁸⁹⁾ V. Machek, o. c. v pozn. 52, s. 24, 25.

3.2 Orava, Spiš a Liptov

Motto III

„Etymologie místních jmen je tak ošemetná, dosud tak málo propracovaná a její výsledky často tak pochybné, že jenom nerad... se pouštím na tuto kluzkou půdu.“

Miloš Weingart, 1923⁹⁰⁾

Tato tři toponyma jsme pro své další výklady zvolili proto, že byla v období Šmilauerova slovenského období předmětem nejživějších diskusí odborné, ale i laické veřejnosti. Zdroj tohoto zájmu je opět třeba vysvětlit vnějazykovými skutečnostmi.

První polovina 20. let 20. století byla poznamenána tzv. československo-polským sporem o Oravu a Spiš, respektive způsobem jeho ukončení: „Na základě rozhodnutí mierovej konferencie v Paríži z 28. júla 1920 bolo pričlenených k Poľskej republike štrnásť obcí v severozápadnej časti Spiša (Jurgov, Repiská, Čierna Hora, Lapšanka, Kacvín, Nižné Lapše, Vyšné Lapše, Tribš, Durštín, Krempachy, Nová Belá, Fridman, Falštín, Nedeca) a trinásť obcí na severovýchodnej Orave (Chyžné, Jablonka, Oravka, Pekelník, Podsklie, Bukovina, Harkabuz, Podsrnie, Podvlk, Horná Zubrica, Dolná Zubrica, Veľká Lipnica, Malá Lipnica) ako novozískané územie Poľskej republiky.“⁹¹⁾ Domácí i mezinárodní snahy vyřešit situaci novým vymezením polské a slovenské státní hranice⁹²⁾ a rozdělením sporného území na dvě části, polskou a slovenskou, zde naprosto nechceme řešit. Zajímají nás výhradně ve vztahu k odborným aktivitám V. Šmilauera, který v roce 1928 komentoval tento národnostně územní problém v rámci své recenze tzv. Pestyho sborníku:⁹³⁾ „Ještě vždy – a to nejen v tendenčních novinářských člancích⁹⁴⁾ – setkáváme se s míněním, že přiřčení části Oravy a Spiše Polsku znamenalo obětování části národních našich příslušníků. Mínění klamné.“⁹⁵⁾ I v tomto případě bylo Šmilauerovým cílem na základě exaktního rozboru jazykového materiálu přispět k řešení problému jazykověpolitického. Opřel se o staré tvrzení Pa-

⁹⁰⁾ M. Weingart, Bratislava – Pressburg – Posonium. Sborník filosofické fakulty Univerzity Komenského, Bratislava 1923, s. 113–131. Tento text byl příznačně reakcí na Chaloupeckého studii K nejstarším dějinám Bratislavy, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1, 1922, s. 218–239.

⁹¹⁾ J. Dudášová-Kriššáková, Hranice na severe Slovenska v premenách času. Slavica Slovaca 43, 2008, s. 155.

⁹²⁾ Vládní vyhláška ze dne 18. 12 1924 o rozhodnutí konference velvyslanců ze dne 28. 7. 1920 o Těšínsku, Oravě a Spiši, č. 20, Sbírka zákonů a nařízení, Praha 1925, s. 257–258.

⁹³⁾ A. Petrov, Sborník Fr. Pestyho Helység névtara. Seznam osad v Uhrách z r. 1864–65 jako pramen historicko-demografických údajů o slovenských a karpatoruských osadách, Praha 1927. A. L. Petrov byl ruský exilový badatel – pozn. M. Š.

⁹⁴⁾ K tomu srov. vspělou bakalářskou práci M. Habčáka, Poľsko-slovenský pohraničný konflikt pohľadom vybraných tlačených médií (1920–1938–1939), Brno 2010.

⁹⁵⁾ V. Šmilauer, A. Petrov, Sborník Fr. Pestyho, Bratislava 2, 1928, s. 279.

strnkovo, které pro Oravu předpokládá „čistě polské osídlení“, podpořil je zjištěním, že podle úředního lexikonu osad z roku 1773 bylo tamní osídlení „jazyka polského“ a na základě úředních údajů dochovaných ve sborníku dovedl staré haličské osídlení odděleného spišského a oravského území: „Bylo by na čase, aby se tato zcela jistá fakta vzala definitivně na vědomí.“

Polarita názorů na slovenskou/polskou kolonizaci předmětného území byla vymezena dvěma opačnými stanovisky: buď bylo obyvatelstvo severovýchodního Slovenska původně polské a později se poslovenštilo, anebo bylo původně slovenské, ale časem podleгло polským jazykovým vlivům. Prostor mezi těmito hraničními body byl vyplněn teoriemi o přechodném slovensko-polském nářečí.

Šmilauer pochopitelně dále svoje názory tříbil, polarizoval a zpřesňoval. Později představil stanovisko, k němuž dospěl studiem uherských listin z 13. století, tedy materiálu, jež už měl shromážděn pro Vodopis. Klád si základní otázku: Které význačné polské jazykové jevy bychom museli v historickém jazykovém materiálu nalézt, kdyby území Spiše (resp. tzv. „čistě spišské území“) bývalo ve 13. století polské? Analýzou vlastních jmen pak dospívá k názoru, že polské vlivy na spišskou slovenštinu začaly působit až „později“.⁹⁶⁾

Tolik snad můžeme konstatovat, že v tomto ohledu nebylo šťastné – i když dobově pochopitelné – že se vědecká argumentační opora pro národnostně územní otázky hledala v oblasti „tvrдых dat“ doznívajícího historickosrovnávacího etymologického paradigmatu, avšak aktuální postoje jazykového společenství se v úvahu nebraly.⁹⁷⁾ Jedinečně to glosuje Ľ. Novák:⁹⁸⁾ „... Českí, a čiastočne aj podľa nich, niekoľkí slovenskí vedeckí pracovníci celkom zabudli na to, že vedecké teórie, o ktorých oni hovorili, a náhľady v živote bežné nie sú veci totožné, ale naopak podstatne rozdielne. Keď totižto taký Slováč povie: samostatný jazyk alebo samostatný národ, to je s jeho stanoviska platné, i keby sa veda proti tomu akoľkovek stavela.“ Tuto připomínku lze vztáhnout i k ostatním zúčastněným národnostem.

Tím se však neumenšuje to pozitivní, co bylo řečeno o Šmilauerově pracovní metodě. Z dochovaných materiálů⁹⁹⁾ víme, že také v souvislosti s textem Bol Spiš v XIII. storočí polský? mu zdrojem excerpčí byli mimo jiné Imre Szentpétery (např. Az

⁹⁶⁾ V. Šmilauer, Bol Spiš v XIII. století polský? In: A. Göllnerová (ed.), Pavlovi Bujnákovici ctítelia, priatelia, žiaci, Bratislava 1933, s. 28–33. Vycházíme zde z rukopisné podoby studie Byl Spiš v XIII. století polský? LA PNP, fond V. Š., karton 58, složka Bratislavské rukopisy.

⁹⁷⁾ Také J. Dudášová-Kriššáková, o. c. v pozn. 91.

⁹⁸⁾ Ľ. Novák, o. c. v pozn. 35. Originální pravopis zachován. O tom J. Dolník, Interpretácia česko-slovenského vzťahu v diele Ľudovíta Nováka. In S. Ondrejovič (ed.), Ľudovít Novák, tvorca modernej slovenskej jazykovedy a zakladateľ SAVU, Bratislava 2011, s. 52–59.

⁹⁹⁾ Podle archivních poznámek Vladimíra Šmilauera. Soukromý majetek.

Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke), Sándor Horváth (A liptói és turóczi registrum), znal a studoval dílo maďarského historika Bély Majlátha (zejména díla týkající se historie místních jmen, např. Adatok a helynevek történetéhez), samozřejmě znal „spišské“ práce svého vrstevníka, jímž byl historik Antal Fekete Nagy, a kriticky je posuzoval (A Szepesség területei és társadalmi kialakulása¹⁰⁰⁾).

Otázka Liptova byla poněkud jiného druhu. Zde nešlo o aktuální existenční problém územního uspořádání, nýbrž o otázku více akademickou, byť samozřejmě důležitou pro rozřešení otázky osídlení středního Slovenska. O knize V. Chaloupeckého *Staré Slovensko* byla již řeč výše. Deset let po tomto vystoupení Chaloupeckého žák, slovenský historik A. Húščava rozvedl jeho teze v kolonizační teorii, podle níž až do počátku 13. století byl Liptov neobydlený.¹⁰¹⁾ Často bývá citováno Húščavovo tvrzení: „Územie dnešného Liptova javí sa ešte na začiatku 13. storočia územím, ktorého sa nedotkla ľudská ruka,“¹⁰²⁾ které s menšími modifikacemi převzal a přizpůsobil své „jazykově geologické teorii“ Húščavův žák J. Stanislav.¹⁰³⁾ Z tohoto předpokladu pak vyplynuly další dílčí názory na postup osídlení a rozdělení Liptova. Šmilauer práci obou autorů podrobil kritice, vyvrátil především hlavní tezi a naopak – na základě argumentů jazykových, historických, národopisných i zeměpisných – dovodil, že všechny doklady nasvědčují pro staré osídlení Liptova (tedy před počátkem 13. století), a to lidem slovanským. Podobné názory jako Šmilauer vyslovil slovenský historik D. Rapant,¹⁰⁴⁾ a to v časopise Bratislava i na stránkách laického tisku (Prúdy). V diskusi na svou obranu vystoupil na základě historických argumentů zakladatel skeptické linie V. Chaloupecký, ale např. i archeolog V. Mencl, jenž podle nalezených materiálních památek soudil spolu s Chaloupeckým a Húščavou, že Liptov náleží mezi nejpozději osídlené kraje Slovenska, resp. že osídlení před rokem 1260 bylo pro kulturní vývoj země bez významu.¹⁰⁵⁾

¹⁰⁰⁾ V. Šmilauer, *Osídlení a národnosti Spiše* (Fekete Nagy Ant., *A Szepesség területei és társadalmi kialakulása*, Budapest 1934), Bratislava 9, 1935, s. 154–173.

¹⁰¹⁾ A. Húščava, o. c. v pozn. 43.

¹⁰²⁾ Dle V. Uhlár, *Osídlenie Liptova a dolnoliptovské nárečia*, Slovenská reč 57, 1992, s. 325.

¹⁰³⁾ J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Turčiansky Sv. Martin 1932; V. Šmilauer, *Osídlení a nářečí Liptova* (J. Stanislav, *Liptovské nárečia*. Turčiansky Sv. M. 1932), Bratislava 7, 1933, s. 321–329.

¹⁰⁴⁾ D. Rapant, *O starý Liptov*, Bratislava 7, 1933, s. 515–541.

¹⁰⁵⁾ Celou diskusi viz v časopise Bratislava, r. 1933. Zřejmě se jí však dochoval jen zlomek, dozvídáme se od samého Šmilauera, že musela být z finančních důvodů „zoufale omezena, třeba tu jde o otázku významu mimořádného“. LA PNP, fond V. Š., karta 58, složka Bratislavské rukopisy, složka Novák. Dopis V. Šmilauera L. Novákovi z 27. 3. 1934, s. 2. Velmi podrobně se diskusi ze širšího hlediska věnuje M. Ducháček, o. c. v pozn. 40.

3.3 Onomastická miscelanea

Pokud jsme se v předchozím výkladu soustředili na dva úhelné kameny Šmilauerovy onomastické práce na Slovensku, neznamena to přirozeně, že se omezoval pouze na ně. Význačná jsou i jeho bádání antroponomastická, která měla zdroj právě v pedagogickém působení na slovenských gymnáziích. Máme na mysli např. studii *Studentské přezdívky z Bratislavy*, která je pokládána za dodnes aktuální zejména z hlediska sociolingvistického pohledu, tehdy neznámého, na motivaci vzniku přezdívek.¹⁰⁶⁾ Dovolíme si dokonce vyjádřit názor, že tato studie svým důrazem na parolovou složku jazyka o desetiletí předběhla i komunikačně-pragmatický obrat v jazykovědě a zkoumání konkrétních komunikačních kontextů.

Snad není příliš odvážné se domnívat, že antroponomastická problematika pro Šmilauera mohla znamenat určitý odpočinek od ožehavé a konfliktotvorné problematiky toponomastické (sám Šmilauer se dokonce jednou zmínil o tzv. „onomastickém šovinismu“). Tam se totiž neúnavně a houževnatě vyjadřoval k většině probíraných otázek, mnohdy vskutku třaskavých: srov. např. jen na ukázce původu jména slovenského hlavního města: „Studie M. Weingarta Bratislava – Pressburg – Posonium ... vzbudila ostrou odezvu maďarského linguisty J. Melicha (*Zeitschrift f. slav. Philol.* 1, 1924, str. 79–101); srov. tamtéž ještě k tomu tematiku poznámky E. Schwarze ... a R. Holtzmann,¹⁰⁷⁾ o desetiletí později pak k tomu Šmilauerův vstup K vzniku Bratislavy a jejího jména na pozadí recenze studie H. Zatscheka.¹⁰⁸⁾

Své první onomastické příspěvky, povětšinou recenze, Šmilauer publikuje v druhé polovině 20. let. Z hlediska dnešních publikačních zvyklostí zaujme, že monumentální *Vodopis* vzniká bez průpravných studií či sdělení na konferencích, předcházelo mu jen několik recenzí a drobných noticek, z nichž je možno vyzdvihnout ostře kritický článek *Etymologisující diletanti*,¹⁰⁹⁾ který právem napadal dle Šmilauerova hodnocení takřka humoristickou knihu A. Šína, recenzi *Jméno Spiše a Popradu*¹¹⁰⁾ či drobnou studii *Jméno Košic*.¹¹¹⁾ Z větších prací je pak nutno jmenovat dílo *Slovenské střídnice jerové*,¹¹²⁾ jímž se připravil na hláskoslovnou analýzu starých hydronym.¹¹³⁾

¹⁰⁶⁾ M. Knappová, Vladimír Šmilauer a rozvoj české antroponomastiky, *Naše řeč* 80, 1997, s. 13–18.

¹⁰⁷⁾ F. Oberpfalcer, o. c. v pozn. 25.

¹⁰⁸⁾ V. Šmilauer, K vzniku Bratislavy a jejího jména (H. Zatschek, *Die Entstehung des Namens Pressburg*. *ZslPh* 12, 1935, 78–94), Bratislava 9, 1935, s. 201.

¹⁰⁹⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 27, s. 870–871.

¹¹⁰⁾ V. Šmilauer, *Jméno Spiše a Popradu* (J. Melich, *Szepes és Poprad*, *Magyar nyelv* 25, 1929, 34), Bratislava 3, 1929, s. 1126–1127.

¹¹¹⁾ V. Šmilauer, *Jméno Košic*, Bratislava 3, 1929, s. 152–153.

¹¹²⁾ V. Šmilauer, *Slovenské střídnice jerové a změna e, ě [na] a, o*, Praha 1930.

¹¹³⁾ Právě k Slovenským střídnicím se váže jedna ze zmíněných konfliktních situací, roztržka

Z hlediska onomastiky okrajové je Šmilauerovo působení jako poradního experta, ba dokonce sestavovatele časopisu slovenský Pravopisný poradca v letech 1935–1938. O tomto časopisu první ročník časopisu Slovenská reč uvádí: „... Pravopisný poradca pridržia sa síce Pravidiel slovenského pravopisu, ale pri dvojtvaroch odporúča tie tvary, čo vyhovujú duchu doterajšieho úzu a strednej slovenčine, čím istotne bude na dobrej pomoci našim typografom a korektorom.“¹¹⁴⁾ Šmilauer byl hlavním redaktorem časopisu v letech 1935–1939. Jeho blízkým spolupracovníkem byl Fraňo Švehla,¹¹⁵⁾ který shromažďoval čtenářské dotazy a prováděl jejich vstupní třídění. Je přirozené, že onomastická problematika nestála v popředí zájmu tohoto časopisu, a pokud vůbec byly řešeny onomastické jevy, potom to byly ty, které byly sepyaty s pravopisem. Mezi ně náležely např. tvary příjmení typu manželia Horvátovci, kdy Šmilauer odmítal tvar zakončený *-ovi*, obvyklý v češtině, neboť je „ve slovenštině neužívaný“, odmítal ale i „poslovenšťování“ českých názvů obcí, které navrhovali někteří horliví čtenáři (*Police nad Metujou). Z oblasti etymologické antroponomastiky se nejčteněji věnoval výkladům správného psaní vlastních jmen (např. Margita/Margareta), diskutovaná byla také otázka jejich slovo tvorby (srov. otázku čtenáře: Američan, nebo Amerikán?).

mezi L. Novákem a V. Šmilauerem. Započala polemikou v 6. ročníku Bratislavy (zejména s. 167–168), kdy Novák zpochybnil Šmilauerovu „pracovní poctivosť“, na což onen reagoval také osobním výpadem. Ke zklidnění situace přispěl až po dvou letech V. Vážný. Tuto skutečnost přirozeně nezmiňujeme proto, abychom otevírali staré osobní spory, nýbrž proto, že podstata konfliktu byla hlubší a souvisela s tehdejšími divergentním vývojem československé jazykovědy i s odborným směřováním samého Šmilauera. Ten ve smírném dopise Novákovi píše: „Vy ve svých polemikách vystupujete se sebevědomím vyznavače víry jediné pravé; s opovržením nijak neskrývaným se díváte na ubohého mikrologa, který nezná těch širokých perspektiv strukturálních a relativně chronologických, který nemluví jediné vědeckým nářečím fonologickým. Rozumím tomu dobře; vím, co je strhující nová víra náboženská, politická i vědecká, chápu, jak si podmaňuje ducha teorie hlásaná lidmi tak skvělými a podávaná ve formě tak zaokrouhlené a efektní, jak je tomu právě při učení funkčně-strukturálně-fonologickém. [...] Jsem ovšem dalek toho, abych podceňoval zásadně význam nových ideí – zvláště myšlenku funkční mám za velmi plodnou a fonologie také objasní mnohou dosud temnou souvislost; nedovedu se však s takovou lehkostí odhodlat k tomu, abych these bral za axiomata, abych budoval jako na bezpečných základech na poučkách, které ještě dokázány nejsou. [...] Doufám ostatně, že k střízlivějšímu oceňování nových směrů a k zkoumání základů dojdou – po prvním opojení – i noví lingvisté sami – vždyť jsou mezi nimi ti nejlepší, jež máme. Vzdají se svých spasitelských póz a efektních protikladů k mladogramatikům z let 70., uvidí, že se s tím, co přinášejí nového, mohou organicky přičleniti k dosavadnímu vývoji.“ LA PNP, fond V. Š., karton 58, složka Bratislavské rukopisy, složka Novák. Dopis V. Šmilauera L. Novákovi z 27. 3. 1934, s. 13–14, 17.

¹¹⁴⁾ Slovenská reč 1, 1933, s. 167. Cit. online na www.juls.savba.sk.

¹¹⁵⁾ Jeho identitu se nám nepodařilo zjistit, a to ani ve Státní vědecké knihovně v Banské Bystrici.

Věnoval se i dalším otázkám jazykové praxe,¹¹⁶⁾ když se angažoval ve věci ustálení slovenského místopisného názvosloví. V té souvislosti např. kritizoval skutečnost, že ačkoliv úřední názvy obcí byly normalizovány už v roce 1927, ještě v roce 1930 se v jazykové praxi udržovaly grafické podoby jako např. *Baňská Štiavnica či *Bardiov (v textech úředních, školských, novinářských, ale i vědeckých). Tento nešvar samozřejmě Šmilauera velmi znepokojoval.

Závěrem snad jen drobná douška: Je poměrně rozšířeným omylem domněnka, že Šmilauer byl nucen Slovensko opustit pod tlakem politických událostí let 1938 a 1939. Nebylo tomu tak. Slovensko opustil již na jaře 1938 v souvislosti se svým jmenováním na Karlově univerzitě, a to až na opakované naléhání M. Weingarta.¹¹⁷⁾ Odjížděl však odtud velmi nerad. Slovensko mu zůstalo celoživotní badatelskou inspirací: srov. např. jeho o mnoho desetiletí starší studii *Ze staré antroponymie v Hontu*.¹¹⁸⁾

4 Návraty domů

Je třeba přiznat, že přídomek „slovenské období“ pro období let 1922–1938 není zcela přesný. Šmilauer nikdy neztratil kontakt s českými zeměmi a již záhy se výrazně prosazuje i ve zdejší odborném životě, byť zpočátku převážně „korespondenčně“.

Jednu z nejstarších dochovaných onomastických přednášek zde proslovil v zimě 1933/1934.¹¹⁹⁾ Již tehdy představil svou představu onomastiky jako komplexní vědy, a to jak určením předmětu výzkumu („Zkoumáme všechna vlastní jména: dílů světa, států, zemí, okrsků, ostrovů, pohoří, hor, skalisk, moří, jezer, řek, potoků, studánek, vesnic, hradů, měst, ulic...“), tak názorem, že vlastní jména je nutno zkoumat nejen z úzkého bohemistického hlediska, ale zejména v interdisciplinárních souvislostech.

Vyjádril poetickým příměrem, že onomastikovo bádání má „dvě duše“ – historickou a filologickou, ale jeho pozornosti si žádá i problematika kulturně-historická, archeologická, sociologická, psychologická, zeměpisná, přírodovědná – geologická, botanická. Zdůrazňoval „úzkou souvislost všeho poznání“, skutečnost, že „jazyk nelze abstrahovati z prostředí lidského, v němž vznikl, a z reality, kterou zobrazuje“, že žádnou oblast jazykovědy tudíž nelze oddělovat od jiných vědních oborů.¹²⁰⁾

Kontexty etnografické si dovolíme doložit rozsáhlejším výňatkem z půvabné přednášky z roku 1933 o jménech hvězd:

¹¹⁶⁾ V. Šmilauer, *Úřední názvy obcí na Slovensku*, Bratislava 4, 1930, s. 195.

¹¹⁷⁾ *Rozhovory s ing. Vladimírem Šmilauerem*.

¹¹⁸⁾ V. Šmilauer, *Ze staré antroponymie v Hontu*. In: M. Blichá – M. Majtán (eds.), *Zborník pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach* 12, 3: Slavistika, Bratislava 1976, s. 185–196, o tom M. Knappová, o. c. v pozn. 106.

¹¹⁹⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 49. V. Šmilauer, *Přednášky o místních jménech 1933/4*.

¹²⁰⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 119, s. 1, 2.

„Per aspera ad astra...“

Hvězdy u nás mají učená jména, avšak lidová pojmenování náš jazyk téměř nezná. Výjimku tvoří planety: Jitřenka neboli zornička, zornie hvězda či denice, Večernice neboli zvieždlnice, nebo stálice: Kuřátka v souhvězdí Pleiady (tento název má Mandevilla)¹²¹⁾ a Kosy v souhvězdí Orion (např. v Bibli kralické, Job 9.9, čteme: Orion hvězd v počtu třicet osm, z nichž některé vůbec kosou neb holí svatého Jakuba jmenují).

Příčiny toho jsou ty, že hvězdy u nás nemají funkce orientační, ať už časově, nebo místně, slouží nám jen velmi obecně jako příznak noci, večera či svítání, jak o tom svědčí lidová slovesnost: „... keď hvezdičky vychádzajú, húsky sa tam húpávajú, keď hvezdičky zapadajú, žalostne sa rozlučujú...“, „vysoko zornička, dobrú noc Anička...“, „...vysoko lieta sláviček, choďže už domov, Janíček, kosy zapadajú, ej, zore znamenajú, domov ťa, Janíček, ej domov ťa volajú...“

Hvězdy u nás mají funkci dekorační, estetickou. Mohou vyjadřovat něžný poměr, jako je tomu u Erbeny: „Překrásné hvězdičky, jak jste vy maličky, co jste vy mne těšily ty noci celičky.“ Vyjadřovat mohou i velikost a počet: „Není na nebi tolik hvězdiček, co mně má milá dala hubiček!“ A do třetice symbolizují také pověřený vztah, neboť každý z nás má svou hvězdu, jako je to u Němcové: „Vyvolení lidé mají hvězdy krásné, lidé jako Viktorka mají hvězdy zakalené...“

I my ostatní věříme ve svou šťastnou hvězdu, s hvězdami rozmlouváme a hledáme u nich útěchu: „Ty hvězdičko tmavá, kdybys pravdu znala, a měla srdíčko, má zlatá hvězdičko, jiskry bys plakala...“

Zcela jiný význam měly hvězdy v jižních zemích, kde vznikala naše kultura, v Mezopotamii, v Egyptě, v Řecku, tam byly nezbytné pro orientaci v prostoru pro plavce a pro nomády v stepích i v čase. Tomu odpovídá i jiný druh vlastních jmen.¹²²⁾

Je tedy vidět, že už ve 30. letech Šmilauer dospěl k vyvrátlé formulaci principů onomastiky v té podobě, v jaké se později staly klíčovými zásadami tzv. Šmilauerovy onomastické školy (o tom dále s. 273n.). Toto tvrzení je dobře dokresleno často citovaným Šmilauerovým stanoviskem: „... v časopise Zeitschrift für deutsches Alter-

¹²¹⁾ Jak k tomu uvádí N. Ivašina, astronomum Plejády je spojováno s motivem „kuřátek“ nejen v češtině: přirovnání souhvězdí kuřátkům nebo slepici s kuřátkou je známo na celém slovanském území, ve všech slovanských jazycích a dialektech, název „kuřátka“ a jeho varianty je však rozšířený i v západní Evropě, Asii i v Africe. Ivašina proto předpokládá jeho neslovanský původ a uvažuje o možnosti, že rozšíření této nominace v evropských jazycích je spíš znamením aktivních kulturních vztahů než společného původu. N. Ivašina, *Slovanská lidová astronomia: principy nominace*, Opera Slavica XVIII, 2008, s. 27–36.

¹²²⁾ Rekonstrukce obou přednášek dle rukopisných poznámek. V. Šmilauer, o. c. v pozn. 119. Část I – Nebeská tělesa.

tum ... čteme mezi jmény obcí, které mají své jméno podle boha Wotana, toto: ... snad i Wodna (kraj budějovický), Wodana dobytá 1443, Höfler, *Gesch. d. Hussitkr.* 2, 741, a Wodnian (kraj plzeňský, 1406), *ib.* I, 2, 94. ... Málokdy se podaří, aby se na jediném místě dalo demonstrovati tolik primitivních chyb: pracuje se s doklady ne z první, ale z bůhvíkolikáté ruky; což se česká místní jména vybírají z Höflerovy staré edice husitských kronikářů? [...] Cituje se nepořádně a nepřesně. ... Místní jména se neurčují, čímž se stane, že se jedna a táž obec pokládá za dvě různé obce; a jména se vykládají bez nejprimitivnějších znalostí jazykových a historických.¹²³⁾

Zdá se však, jako kdyby Šmilauer návratem domů ztratil svoje velké onomastické téma. Svě odborné zájmy na jedné straně rozšiřuje, na druhé straně poněkud tříští. Věnuje se otázkám pravopisným, etymologickým, didaktickým a zejména gramatickým. Nelze mluvit o tom, že by zasahoval do vývoje onomastiky koncepty tak soustředěnými a metodologickými přístupy tak inovativními jako v předchozím období. Onomastice se věnoval jen příležitostně v Naší řeči v rubrice Výklady slov, jejímž byl od jejího vzniku v roce 1937 horlivým přispěvatelem. V této rubrice do roku 1947 publikoval na čtyřicet příspěvků minuciózní etymologické analýzy, a to včetně problémů onomastických. Namísto výčtu příspěvků uveďme jen jeden modelový příklad. Šmilauer velice dbal na propojení jazykových výkladů a vnější reality – a tak ve světle skutečnosti, že prvním bylo jméno Alois u příležitosti jubilea A. Jedličky,¹²⁴⁾ usuzujeme, že výklad jména Plánička v roce 1938 byl inspirován F. Pláničkou, který byl právě v letech 1934–1938 na vrcholu své fotbalové slávy.

Na druhou vlnu intenzivní onomastické práce však Šmilauer bude čekat následujících 15 let.

5 Sine ira et studio (1939–1945)

Motto IV

„... Politiku jsem vždy pokládal se slovenským lidem za panské huncútstvo a vyhýbal se jí jako čert kříži...“¹²⁵⁾

Vladimír Šmilauer, 1975

V životě každého z nás nejsou jen světlé chvíle. V případě Vladimíra Šmilauera takový okamžik nastal v roce 1943. Bez dlouhých okolků přejdeme rovnou k věci: Jako všichni vysokoškolští učitelé byl Šmilauer po uzavření vysokých škol poslán na tzv. dovolenou s čekatelným. 10. června 1943 však byl reaktivován a přikázán organi-

¹²³⁾ V. Šmilauer, *Výklady slov*, *Naše řeč* 22, 1938, s. 144–145.

¹²⁴⁾ M. Knappová, o. c. v pozn. 106.

¹²⁵⁾ Z konceptu dopisu M. Batíkovi, 1975. LA PNP, fond V. Š., karton 66.

zaci Institut für tschechische Sprache und Literatur,¹²⁶⁾ kde byl zaměstnán výzkumem jinojazyčných vlivů na vývoj češtiny. Šmilauerovo působení v Institut für tschechische Sprache und Literatur je problematické proto, že institut byl součástí Říšské Nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze / Reinhard Heydrich Stiftung – Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag.¹²⁷⁾

Šmilauerova činnost v této organizaci ovšem byla mnohem menší závažnosti, než by mohlo napovídat jméno, jímž se honosila, a samotné jeho angažmá zde je nutno připsat na vrub právě nahoře zmíněné politické naivitě. Proč tedy přesto pokládáme za nezbytné zařadit samostatnou pasáž týkající se Šmilauerovy činnosti za protektorátu? Prvořadě proto, že válečné události měly závažný dopad na jeho budoucí osudy. Mimo jiné i ony byly u kořene příčiny, proč se v pozdějších letech věnoval spíše onomastice nežli mluvnici, proč mu byla uzavírána cesta budování velkých gramatických koncepcí, ačkoliv právě to byla oblast, do níž původně vkládal velké ambice: již před válkou připravil projekt novočeské mluvnice, a v roce 1941 dokonce uzavřel dohodu s Českou grafickou unií o přepracování Gebauerovy-Ertlovy Krátké mluvnice české. S přihlédnutím ke kanonické povaze této publikace nemohlo se ve své době dostat českému lingvistovi v oblasti gramatiky větší pocty.¹²⁸⁾

Druhým důvodem je skutečnost, že v oficiálních životopisech V. Šmilauera se většinou uvádí, že za války pracoval ve Slovanském ústavu. To je však jen poloviční pravda. Jistě se jednalo o původně Slovanský ústav, ten však byl již od počátku války v plánech nového rektora Německé univerzity a zvláštního pověřence říšského protektora pro slovanské vědecké instituce v Praze SS-Oberführera W. Saureho zařazen mezi první ústavy, které měly prostřednictvím říšské nadace zajistit vliv německé univerzity v protektorátních vědeckých ústavech.¹²⁹⁾ Původní ředitel Slovanského ústavu M. Murko byl odvolán a na jeho místo byl dosazen G. Gesemann.¹³⁰⁾

Reinhard Heydrich Stiftung byla ústřední vědeckou institucí nacionálněsocialistického režimu v protektorátu Čechy a Morava. Představovala „mozkový trust nacistické

¹²⁶⁾ AAVČR, fond ČAVU, inv. č. 236, sign. III C 113, karton 181. Očistná komise III. třídy ČAVU (členové, zpráva referenta očistné komise, záležitost prof. dr. V. Šmilauera). Zpráva referenta očistné komise a protokol o průběhu jednání v této věci na schůzi III. třídy ČAVU 28. 5. 1946. O této kauze již V. Mádlová, *Poválečná očista v České akademii věd a umění*. In: J. Petráš (ed.), *Kolaborace. Kolaborace? Kolaborace!*, České Budějovice 2007, s. 108–125.

¹²⁷⁾ Již M. Šmejkalová, V. Šmilauer. Life and work of one of the greatest Czech linguists and teachers in historical context of 20th century. In: *Recenzovaný sborník příspěvků vědecké konference s mezinárodní účastí – Sapere Aude 2011*, Hradec Králové 2011, s. 226–231.

¹²⁸⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 63. Dopis České grafické unie V. Šmilauerovi z 18. 11. 1941. Zřejmě z důvodu vnitropolitické situace pak mluvnice přepracována nebyla.

¹²⁹⁾ A. Wiedemann, *Nadace Reinharda Heydricha v Praze 1942–1945*, Praha 2004, s. 25, 42.

¹³⁰⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 42.

vědy“: jejím úkolem bylo vybudovat informační databázi vědeckých argumentů pro různé oblasti společenského života a připravovat účelové studie a odborné podklady¹³¹⁾ za účelem dosažení tzv. konečného cíle: germanizace českého prostoru. Předmětem bádání byl český národ a jeho regionální a sociální skupiny, hlavními tématy pak rasová nauka, národopis a psychologie.¹³²⁾

Nadace byla založena v červenci 1942. Tvořilo ji osm, od roku 1944 devět institutů, jejichž ředitelé vyučovali rovněž na Německé univerzitě, takže nadace byla s univerzitou personálně propojena.¹³³⁾ Materiální základnu pro vybudování jednotlivých institutů tvořily stávající české ústavy.

Heydrich se do plánování nadace v protektorátu osobně zapojil od počátku roku 1942. Po úspěšném útoku československých parašutistů 27. 5. 1942¹³⁴⁾ a po Heydrichově smrti 4. 6. 1942¹³⁵⁾ dostala do vínku jeho jméno.¹³⁶⁾ Jejím vedoucím byl A. Bunttru, rektor Vysoké školy technické, zodpovědným za dějiny a filologii byl H. Zatschek (srov. dříve jeho zapojení v diskusích o jménu Bratislava – zde s. 255).¹³⁷⁾

Instituty začaly pracovat v den výročí atentátu na R. Heydricha 27. 5. 1943.¹³⁸⁾ Institut für tschechische Sprache und Literatur vedl jako ředitel řádný profesor české a slovenské filologie dr. E. Rippl.¹³⁹⁾ Tento vědec k nacistům nepatřil, a právě to byl jeden z důvodů, proč Šmilauer zaměstnání v institutu akceptoval.

Pro své působení v Institutu byl Vladimír Šmilauer po válce vyšetřován očištnou komisí III. třídy ČAVU: „Účast profesora Šmilauera v Institut für tschechische Literatur und Sprache (sic!) jako člena Akademie je závadná, a to ze tří důvodů. Předně proto, že byl Institut součástí Reinhard Heydrich Stiftung, která je už svým názvem pohanou pro českou vědu a celý český národ. Za druhé proto, že Institut pracoval nacisticky tendenčně... Za třetí je závadná proto, že jen skrze ni bylo umožněno používání slovníkového materiálu novočeského i staročeského bez svolení ředitelství kanceláře slovníka českého jazyka. ... Navrhuji proto, aby profesor Šmilauer nebyl zván k čin-

¹³¹⁾ J. Němec, Eduard Winter v německém dějepisectví v protektorátu. Biografická studie o kariéře, přizpůsobení a politické podřízenosti historiografie, disertační práce, Brno 2007, citát s. 129.

¹³²⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 44.

¹³³⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 11.

¹³⁴⁾ M. Burian et al., Atentát, Praha 2007.

¹³⁵⁾ J. Čvančara, Heydrich, Praha 2011, s. 168–172.

¹³⁶⁾ H. G. Wiedemann – A. Wiedemann, Můj strýc Reinhard Heydrich, Praha 2010, s. 37.

¹³⁷⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 47.

¹³⁸⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 46.

¹³⁹⁾ A. Wiedemann, o. c. v pozn. 129, s. 49.

nosti v Akademii, navrhován za člena řádného a byl vyloučen z publikování v Akademii na dobu 10 let.”¹⁴⁰⁾

Sám Šmilauer situaci vysvětloval tímto způsobem¹⁴¹⁾ (podle vlastnoručního rukopisu): „K inkriminované účasti v Institut für tschechische Sprache und Literatur došlo takto: V květnu 1943 vyhledal mne v universitní knihovně osobně mi dosud neznámý profesor německé university Eug. Rippl a řekl mi asi toto: ‚Byl jsem jmenován ředitelem Institut für tschechische Sprache und Literatur. ... Budete přidělen k našemu ústavu a přicházím vás na to upozornit, abyste nebyl překvapen, až dostanete dekret. Jednal jsem v té věci s presidiálním šéfem Hecklem (?) a ten mi slíbil, že věc dá provést. Znáám vaše práce z Naší řeči a vím, že se zabýváte otázkou německých (? špatně čitelné, v přiloženém strojopisu „českých“ – pozn. M. Š.) slov v češtině, otázkou, jejíž zpracování bylo nám uloženo a v níž jsem sám dosud málo pracoval. Doporučuji vám, abyste se tomu nebránil. Prikázání bude vám ochranou proti nasazení od Pracovního úřadu. Zařídím i jinak věci tak, aby vám práce nebyla nepříjemna: nebudete zaměstnán v pravidelných úředních hodinách, nýbrž budete pracovat hlavně doma, práce **bude přísně vědecká, netendenční** (zdůraznila M. Š.). ...’ Rozuměl jsem věci tak, že jde o věc rozhodnutou a že by – **podle zkušeností, jakých jsme tehdy měli** (zdůraznila M. Š.) – odpor byl marný.“ Dále pokračujeme podle strojopisu: „Toto oznámení stalo se v době, kdy se chýlilo ke konci třetí, na něž je omezena dovolená s čekatelným. Čekali jsme tehdy s napětím, jak bude naše otázka vyřízena. Mluvílo se o tom, že starší budou pensionováni, mladší pak buď zařazeni do zbrojního průmyslu, nebo (podle jedné verze) posláni jako vědečtí pracovníci do ústavů v Polsku. Domníval jsem se, že prikázání, o němž mluvil prof. Rippl, patří k celkovému řešení naší otázky a že tak budou prikazováni všichni kolegové.¹⁴²⁾ [...] Institutu bylo uloženo, aby zpracoval otázku německých slov v češtině. Hlavní mou prací bylo prozkoumat dobu do r. 1620. Snažil jsem se, a to s úspěchem, o dvojí věc: 1. Aby byl můj úkol rozšířen na všechna cizí slova v češtině, nikoli jen na slova německá. ... 2. Musil jsem práci protáhnout až do pádu Německa, abych nemusil nic publikovati. (Kdo zná Šmilauerovu publikační potenci, tomu již sama tato skutečnost je důkazem jeho nevin. Pozn. M. Š.) ... Stá-

¹⁴⁰⁾ AAVČR, fond ČAVU, inv. č. 236, sign. III C 113, karton 181. Očistná komise III. třídy ČAVU. Záležitost prof. Vl. Šmilauera. 1946–1947. Nedat., sign. Fr. Trávníček.

¹⁴¹⁾ Upravila M. Š. podle písemných příprav V. Šmilauera. LA PNP, fond V. Š., karton 46. Složka Protektorát, obálka Šmilauer.

¹⁴²⁾ Důkaz pravdivosti Šmilauerova tvrzení nalézáme přímo v primárním zdroji, a sice v dopise Jana Mukařovského, napsaném Bohuslavu Havránkovi **den po předmětné události**: „Šmilauer ... mluvil ráno v univerzitní knihovně s Ripplem a od něho se dozvěděl, že má být (Šmilauer) prikázán k Heydrichstiftung... [...] Můžeme tedy podle všeho očekávat, že brzy

lým poukazováním na malou cenu příliš rychlé synthesy ... podařilo se mi postavit celé zkoumání na tak širokou základnu, že dokončení vyžádá ještě několik let práce...“

Na Šmilauerovu obranu se postavili jeho spolupracovníci,¹⁴³⁾ ani vyšetřováním nebyla vznesená obvinění potvrzena: „Třetí třída České akademie ve své schůzi, konané dne 28. května 1946, bedlivě prozkoumala tvrzení profesora bývalé německé university dr. Eugena Rippla, otištěná v jeho článku *Wege und Voraussetzungen einer Deutschschechischen Lehnwörterkunde* (časopis *Slavia* XVIII, 1944, sešit 1, s. 1–31), a našla, že ve věci užití akademického materiálu *Slovníku jazyka českého* tato tvrzení neodpovídají pravdě, a že pokud Rippl užil tohoto slovníkového materiálu, stalo se tak tím, že Rippl (jako bezprostřední nadřízený – M. Š.) **zneužil důvěry** (zvýraznila M. Š.) univ. prof. dr. Vladimíra Šmilauera.“¹⁴⁴⁾

Další potenciálně suspektní případ se týkal Šmilauerovy přednáškové činnosti. Mnohokrát bylo již zdůrazněno, že přednášel neúnavně a odvážně o českém jazyce, desítky svědectví potvrzují, že Šmilauerovy přednášky vlévaly posluchačům do žil víru a naději v lepší zítřek. Přednášel pro všemožné korporace: pro Kruh přátel českého jazyka, pro Okresní školskou reformní komisi ve Zlíně (1944), pro Ústředí veřejných zaměstnanců (Olomouc 1944), pro Svaz absolventů veřejných obchodních škol (Praha 1943), Ústředí péče o hluchoněmé v Čechách a na Moravě (Praha 1941), navštěvoval i četné školy (1944). Vedl však i přednášky pořádané Národním souručenstvím (Plzeň, Nymburk, Poděbrady 1940, 1944).

Ačkoliv Národní souručenství nevykazovalo žádné reálné projevy aktivismu (srov. paralelu s Národní frontou v období do roku 1989), bylo vnitřně diferencované, zpočátku dokonce odbojově zaměřené, později pak formální, pasivní a „odsunuté na koleje bezvýznamnosti“,¹⁴⁵⁾ dodnes působí nepatřičně a absurdně Šmilauerovo jméno na plakátech obsahujících segregáčnické prvky,¹⁴⁶⁾ a to přesto, že přednášky pro tuto organi-

dojde k nějakému **rozhodnutí** (zvýraznila M. Š.) o nás všech.“ Cit. podle M. Havránkové (ed.), *Pražský lingvistický kroužek v korespondenci*, Praha 2008, s. 287.

¹⁴³⁾ Viz rovněž poválečné potvrzení z 25. 5. 1945 o Šmilauerově podílu na protinacistických aktivitách Ústřední rady odborů – Ústřední odborové rady učitelské. Strojopis Al. Šelder, jednatel, a Lad. Koubek, předseda. Nesign. LA PNP, fond V. Š., karton 46.

¹⁴⁴⁾ AAVČR, fond ČAVU, inv. č. 236, sign. III C 113, karton 181. Presidiu České akademie věd a umění. V Praze 4. března 1947. Dopis od Bohuslava Havránka.

¹⁴⁵⁾ P. Večeřa, *Národní souručenství*. In: J. Malíř – P. Marek (eds.), *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, II. díl, Brno 2005, s. 1102.

¹⁴⁶⁾ Srov. např. dochovaný plakát: „Městský osvětový sbor, Vyšší škola lidová a Národní souručenství v Nymburce pořádají ve čtvrtek dne 4. března v 19.30 hodin večer přednášku

zaci čítaly méně než příslovecnou kapku v moři stovek jiných přednášek, jež Šmilauer v průběhu svého života proslovil. Jeho motivace přednášet co nejširšímu auditoriu byla nezlomná: přispět „k udržení národní hrdosti a vůle k životu.“¹⁴⁷⁾

Identicky lze vysvětlit Šmilauerův podíl na vzniku protektorátních učebnic českého jazyka, zejména šlo o recenze učebnic kolektivu Medonos – Tožička – Žofková – Haller¹⁴⁸⁾ a mluvnice F. Vítka.¹⁴⁹⁾ Vykonal také jazykové revize, jak lze vyvodit z přípisu protektorátního Školního nakladatelství: „... Děkujeme Vám za jazykovou opravu rukopisu Nové čítanky, IX. díl, a poukazujeme Vám K 920,-.“¹⁵⁰⁾ Možný problém spočívá v tom, že zmiňovaný díl Nové čítanky, který byl ale vydán až v roce 1945, byl otevřeně aktivistický.¹⁵¹⁾ Zdůrazňujeme výslovně, že citované prameny nedokáží s určitostí sdělit, zda rukopis, jež Šmilauer v roce 1943 revidoval, byl identický s textem, který pak v roce 1945 opravdu vyšel, ani neumíme říci naopak, kolik pozitivních pročeských zásahů Šmilauer do učebnic tajně provedl. Posuzujeme tyto okamžiky očima očistných poválečných procesů. A těmato očima mohly podobné aktivity mít pro Šmilauera fatální následky.

Zasadíme-li totiž zmiňované doklady do vypjatého poválečného klimatu, uvědomíme-li si, jak tvrdě byl potrestán za jediný parodický skeč např. V. Burian, zjišťujeme, že všechny byly potenciálně likvidační. Šlo tu totiž ještě o jednu věc. Na příkladech z oblasti onomastiky jsme uvedli, že Šmilauer se účastnil četných polemik „bez ohledu k osobám“, jak sám říkal (a o mnohých dalších jsme se nezmínili), byl rovněž zásluhou svého vědeckého kreditu vnímán jako jediná relevantní protiváha hegemonizujícího jazykovědného proudu představovaného především předválečným Pražským lingvistickým kroužkem a jeho sympatizanty.¹⁵²⁾ Nelze proto vyloučit, že se jeho válečné aktivity mohly stát důvodem pro oslabení silného ideového a odborně nezpochybnitelného protivníka. Již dříve jsme totiž ukázali, že bohemistická veřejnost se za protektorátu polarizovala od postoje krajní distance až po postoj prosazující

prof. dr. Vl. Šmilauera Vliv citu na řeč. Smetanův dům. Dobrovolný příspěvek na úhradu režie. Židům nepřístupno.“ LA PNP, fond V. Š., karton 63.

¹⁴⁷⁾ Smuteční projev prof. Vl. Šmilauera, pronesený na pohřbu F. Oberpfalcera-Jílka dne 10. 3. 1973, Naše řeč 56, 1973, s. 106.

¹⁴⁸⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 46. Složka Protektorát. Ministerium für Schulwesen Vl. Šmilauerovi. Honorář za posudky. 6. 2. 1943, 28. 10. 1944.

¹⁴⁹⁾ Tamtéž. Ministerium für Schulwesen und Volkskultur Vl. Šmilauerovi. 31. 5. 1944, sign. Kouřim.

¹⁵⁰⁾ Tamtéž. Schulverlagsanstalt für Böhmen und Mähren Vl. Šmilauerovi. Honorář za jazykovou opravu rukopisu Nové čítanky, IX. díl. 23. 6. 1943. Číslo jednací 1337/43. Sign. Za generálního ředitele, nečitelný.

¹⁵¹⁾ M. Šmejkalová, Čeština a škola. Úryvky skrytých dějin, Praha 2010, kap. Nová čítanka.

¹⁵²⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 25. V. Flajšhans Vl. Šmilauerovi, 3. 8. 1941.

zachování odborných aktivit v rámci možného a že mezi těmito skupinami panoval už v době války jistý antagonismus.¹⁵³⁾ Bylo by iluzorní domnívat se, že koncem války toto napětí okamžitě pominulo.

Tím, co bylo v této podkapitole řečeno, nejsou absolutně zpochybněny zásluhy V. Šmilauera o duchovní záchranu národa v období okupace. Připomínáme jeho aktivitu v Kruhu přátel českého jazyka, zejména ve funkci předsedy didaktického odboru, snahu v okleštěných podmínkách udržet předválečnou kvalitu jazykového vyučování na školách, práci na frekvenčním slovníku, jehož části dokonce pomáhal ukrývat před Němci. Není proto nutno ani písmeno měnit na slovech J. Hallera: „... Ke stům posluchačů se neustále šířila vůle k národní nepoddajnosti, z nich v nás ve všech rostlo a sílelo hrdé vědomí příslušnosti k českému jazyku a národu. [...] Všemi způsoby jsme se snažili udržovat pevnou víru ve vítězství pravdy a sílu, odhodlanost i vytrvalost v odporu proti našim národním nepřátelům. Hlavní zásluhu o udržení přednáškových večerů má předseda přednáškového odboru univ. prof. dr. Vl. Šmilauer. Vynalézavě a neúnavně sháněl themata i přednášející odborníky a po každém novém zastavení činnosti znova a znova houževnatě a nebojácně obnovoval toto své úsilí i v dobách nejhorší persekuce.“¹⁵⁴⁾

6 Po válce (1945–1960)

Dramatický rámec Šmilauerova života se koncem války nezklidňuje, ba naopak znovu se vyostřuje revolučním převratem roku 1948. Vnější historické vlivy opět zasahují – dochovaný přepis kádrového posudku¹⁵⁵⁾ naznačuje jeden z důvodů, proč v první polovině 50. let nevydal ani jednu vědeckou monografii, proč jeho jméno nefiguruje na žádné z centrálně vydávaných učebnic českého jazyka a proč v kontrastu ke své dřívější časopisecké aktivitě neotiskl v letech 1949–1955 na stránkách *Naší řeči* ani jednu studii (uchyluje se na stránky *Časopisu pro moderní filologii*, *Oběžníku KPČJ* a nově založeného časopisu pro metodiku češtiny *Český jazyk*). Posledním článkem na onomastické téma v *Naší řeči* je studie *Od Adama k Švejkovi* (1948), v níž nejenže na konkrétních příkladech ukazuje nejzajímavější výsledky apelativizace proprií, ale dotýká se také problematiky, kterou jsme v současnosti zvyklí zvat literární onomastikou a jejíž teoretické základy se rozvíjejí až v 70. letech 20. století.

Toto období poskytovalo živnou půdu pro eskalaci starších různic, odborných i osobních, nevyjímaje z toho další vyhraňování osového vztahu Vl. Šmilauer – B. Havránek. K vážné roztržce mezi oběma mimořádnými lingvistickými osobnostmi došlo

¹⁵³⁾ M. Šmejkalová, o. c. v pozn. 151. Kap. 1939–1945, s. 208–211.

¹⁵⁴⁾ J. Haller, *Kruh přátel českého jazyka za války*, *Naše řeč* 29, 1945, s. 89–94.

¹⁵⁵⁾ Pravděpodobně přelom 40. a 50. let. Domácí archiv ing. Vladimíra Šmilauera.

již v souvislosti se Šmilauerovou kritikou sborníku SČJK (1932)¹⁵⁶⁾ a s jeho nesouhlasným postojem k antihallerovské kampani,¹⁵⁷⁾ později Havránek strhal Šmilauerovu stať Co se změnilo v českém pravopise,¹⁵⁸⁾ dotklo se ho, jak Šmilauer recenzuje jeho studie pro ČMF¹⁵⁹⁾ apod.¹⁶⁰⁾ Tyto rozmišky se po válce transformují z roviny řekněme akademické do roviny otevřených – nejen odborných – bojů. Děkuji jednomu z recenzentů tohoto článku za připomenutí citací dvou dopisů B. Havránka R. Jakobsonovi, dokreslujících poválečné postavení Vl. Šmilauera: (a) „První pracovní rok byl tak přetížený prací na fakultě, ... dali jsme dohromady ÚJČ a dělám ÚČL, tj. mnoho drobných bojů s reakcí á la Šmilauer...“ (13. 8. 1946), (b) „Mnoho času mi bere ÚJČ AV, který držím ke zlosti Šmilauerově... pro své žáky“ (12. 6. 1947).

V zájmu vědeckosti je však třeba zdůraznit, že prozatím neznáme přesně všechny Havránkovy motivy, zejména nakolik bylo jeho jednání ovlivněno politickohistorickými tlaky nebo čistě odbornými zájmy. S největší pravděpodobností měl Šmilauerovi opravdu za zlé „spolupráci“ s Německou univerzitou, kromě toho se po svém příchodu do Prahy v roce 1945 snažil všemi prostředky prosadit s J. Mukařovským myšlenku Pražské školy a – jak je obecně známo (viz i zde na s. 256) – Šmilauer nebyl jejím stoupencem.¹⁶¹⁾

Tuto složitou otázku tak bude muset pomoci dořešit životopisec Havránkův.¹⁶²⁾

Každopádně Šmilauerovi se nabízí nová odborná příležitost v oblasti kartografie, když je i vzhledem ke svým dřívějším zkušenostem povoláván ke konzultacím ve věcech standardizace místopisného názvosloví.¹⁶³⁾ Štěstím bylo, že Šmilauer miloval kartografii a vůbec „mapování všeho druhu“, jak se jednou vyjádřil, neváhal dokonce nazvat kartografii „svou velkou láskou“. ¹⁶⁴⁾ Tento jeho zájem pak přirozeně vyústil v aktivity spjaté s názvoslovnou komisí při standardizaci pomístního názvosloví.

Práce názvoslovné komise navazovaly na předválečnou tradici, a sice na Komisi pro revizi pomístního názvosloví při Národní radě badatelské (založené v roce 1931) a

¹⁵⁶⁾ LA PNP, fond VŠ, karton č. 25. B. Havránek Vl. Šmilauerovi. 31. 12. 1932.

¹⁵⁷⁾ Ibid. J. Haller Vl. Šmilauerovi. 20. 2. 1933. K tomu srov. koncept Šmilauerova dopisu B. Havránkovi, nedat., nesign. Ibid., karton 58.

¹⁵⁸⁾ B. Havránek, Český pravopis za posledních 50 let, Slovo a slovesnost 3, 1937, s. 124–127.

¹⁵⁹⁾ LA PNP, fond V. Š., karton č. 25. B. Havránek Vl. Šmilauerovi. 25. 5. 1940.

¹⁶⁰⁾ Ibid., karton č. 41. „Havránek-Šmilauer“. Rukopisná bilance V. Šmilauera. O dokumentu již dříve J. Chromý, Jiří Haller – osobnost české lingvistiky, Naše řeč 89, 2006, s. 234–241.

¹⁶¹⁾ Podle Marie Havránkové, snachy Bohuslava Havránka, osobní sdělení.

¹⁶²⁾ Co nejobektivněji se pokusíme danou kauzu zmapovat ve vznikající monografii.

¹⁶³⁾ K starším dochovaným dokladům náleží i otázka Vojenského zeměpisného ústavu ve věci jmen potoka Čepele a vrchu Stropníku. LA PNP, fond V. Š., karton 63. Vojenský zeměpisný ústav Vl. Šmilauerovi, dopis z 8. 5. 1950, podepsán pplk. Ladislav Fára.

¹⁶⁴⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 66. Koncept dopisu M. Mikšovskému, Kartografia.

Názvoslovnou komisi pro pomístní názvosloví při Vojenském zeměpisném ústavu (od r. 1946). V 50. letech se aktivity komise přesunuly do gesce zeměměřické služby a pracovala pod názvem Názvoslovná komise ministerstva stavebního průmyslu při Státním zeměměřickém a kartografickém ústavu (od r. 1951), respektive Názvoslovná komise (kartografická) při Ústřední správě geodézie a kartografie (od r. 1954). Tehdy, respektive v letech 1952–1957, vykonával Šmilauer funkci jejího předsedy.¹⁶⁵⁾

Znovu se tím ocitá v citlivé pozici: hlavní úlohou komise totiž byla revize místopisného názvosloví a ustálení cizojazyčných názvů, jejich grafiky, skloňování i derivačních pravidel. Soustava místních jmen byla rozkolísaná v důsledku hesla „odněmčit pohraničí“ po vysídlení německých obyvatel Československa a v důsledku neorganizovaného postupu přejmenování v prvních poválečných letech: „V letech 1945–1950 byla provedena první etapa revize místních jmen, jejíž průběh garantovaly Místopisná komise a Archiv ministerstva vnitra ve spolupráci s dalšími institucemi. Cílem revize byla náhrada více jak 500 německých pojmenování, včetně jejich adaptovaných podob, a 60 českých toponym s přívlastkem Německý/Německá/Německé, popř. jednoslovných názvů typu Německé. Tato snaha vycházela od obcí samotných, orgánů státní správy, zájmových organizací a politických stran. Zároveň je však třeba upozornit na skutečnost, že obce a jejich reprezentace byly také vystaveny silnému tlaku veřejného mínění volajícího po odněmčování.“¹⁶⁶⁾

Z celkového počtu přibližně 23 000 názvů změnila komise takřka 8 500 jmen a právě díky Šmilauerovu vedení se při hledání nových podob jmen nikdy nezacházelo do extrémů. Své stanovisko Šmilauer objasňuje v Úvodu do toponomastiky: „Po r. 1945 vystoupila závažná otázka, co se sty německých osad... Po jistém váhání zvíťazil názor, že úplná výměna obyvatelstva je faktem tak důležitým, že odůvodňuje přejmenování. Nová jména byla však velkou většinou volena tak, aby byla kontinuita se jménem starým. ... Odmítnuto bylo pojmenování podle vynikajících osobností.“¹⁶⁷⁾ Rozhodnutí nejen moudré, ale v daném kontextu i odvážné.

Práce v názvoslovné komisi sice byla záslužná, ačkoliv z hlediska mezinárodního kontextu měla spíše lokální důležitost. Paralelně s tím se ale Šmilauer připravuje na své pravděpodobně nejvýznamnější životní období, na svou již avizovanou „druhou

¹⁶⁵⁾ Názvoslovná komise Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Cit. online 25. 6. 2012 na <http://cuzk.cz>; V. Šmilauer, Revize českých pomístních jmen, *Naše řeč* 40, 1957, s. 260–277.

¹⁶⁶⁾ J. David, o. c. v pozn. 32, s. 92; také V. Šmilauer, o. c. v pozn. 165.

¹⁶⁷⁾ V. Šmilauer, Úvod do toponomastiky, Praha 1963, s. 172. Výsledkem práce byly Hlavní pomístní názvy kraje Karlovarského. Sestavila Názvoslovná komise kartografická pod vedením V. Šmilauera, Praha 1957. Dále se bibliografické údaje opakují pro kraj Ústecký a Liberecký. Faktografické údaje v textu podle o. c. v pozn. 168–170.

vlnu“ systematicky zacílené onomastické vědecké práce, na období, které jemu i české onomastice přinese světovou proslulost.

Významný impuls pro rozvoj české onomastiky se odehrál v druhé polovině 50. let, když se šťastně sešly národní i mezinárodní faktory. Národní faktor představovalo zejména dokončení závěrečného svazku Profousových-Svobodových Místních jmen v Čechách (1957). Tím byl shromážděn místopisný materiál, který přímo vybízel k „dalšímu využití a všestrannému zpracování“.¹⁶⁸⁾ Mezinárodní podmínky byly příznivě připraveny díky impulsům IV. mezinárodního sjezdu slavistů v Moskvě v roce 1958, které Šmilauer ihned po svém návratu ze sjezdu využil a rozpracoval: oficiálně informoval Místopisnou komisi ČSAV o skutečnosti, že ve většině kulturních zemí je onomastika v mocném rozvoji (jen v sedmimilionovém Švédsku měli v té době čtyři ústavy a tři časopisy věnované onomastice). Kritizoval, že posledního onomastického kongresu v Mnichově (1958) se jednání zúčastnili jen dva zástupci slovanských národů, jinak samí badatelé němečtí, z Československa nikdo. Kromě Polska neměla slovanská onomastika řádné organizační zázemí (badatelská pracoviště, časopisy), ačkoliv to bylo prvním předpokladem pro zvýšení úrovně onomastické práce.

Místopisná komise dospěla k názoru, že je sama dostatečně kompetentní plnit tento úkol. Už v tomto okamžiku si ale byla vědoma skutečnosti, že interdisciplinární zaměření ji odlišuje od jiných zemí, kde se onomastika chápala jako výhradně lingvistická disciplína. Kuriózní je konstatování, že „dnes by ještě bylo vydávání zvláštního onomastického časopisu předčasné“ (navrhovalo se založení onomastické přílohy Naší řeči). Rychlý vývoj disciplíny umožnil, že čas nazrál za pouhé dva roky. Separovaně byl vypracován návrh J. Svobody a V. Šmilauera navrhuující otevření onomastického pracoviště při Slovanském ústavu ČSAV se zakládajícími pracovníky J. Svobodou a I. Luttererem, aspirantem onomastiky na FF UK v Praze.¹⁶⁹⁾

Následovaly další závažné události: konference v Krakově (1959) a vytvoření Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku (již za účasti Šmilauera, jenž byl zvolen členem komise a předsedou subkomise pro slovanský onomastický atlas), či založení Onomastické komise při Československém komitétu slavistů.

V roce 1957 je Šmilauerovi udělena vědecká hodnost doktora filologických věd na základě rukopisné Studie o místních jménech v Čechách. V ní vytyčuje úkoly české onomastiky v kontextu expanze onomastiky světové, zejména plánuje využít v tom ro-

¹⁶⁸⁾ I. Lutterer, Česká onomastická škola, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 16, 1975, s. 15.

¹⁶⁹⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 51. Dopis místopisné komise Prezidiu ČSAV, 1958, nesign. K tomu přiložen návrh J. Svobody a V. Šmilauera (nesign.).

ce právě dokončených Místních jmen v Čechách k vylíčení postupu osídlení Čech.¹⁷⁰⁾ Tak se vlastně po 30 letech vrací ke svému prvnímu velkému badatelskému tématu – toponymům jako podkladu pro vědecky bezpečné teorie osídlení.

Úkol se mu skutečně daří splnit již po třech letech.

7 Zlatá léta (léta šedesátá)

Rokem 1960 jako kdyby se impulsy z předchozích let umocnily a zhodnotily: vychází Osídlení Čech, dílo dalekosáhlého významu, jež inspiruje do současnosti (viz dále), při ČSAV vzniká jako akademické pracoviště Místopisné komise onomastické oddělení, vychází první ročník onomastického časopisu, Zpravodaje Místopisné komise ČSAV, jež iniciovali J. Svoboda a V. Šmilauer. Úkoly časopisu byly vymezeny takto:¹⁷¹⁾ „1. Podávati zprávy o činnosti Místopisné komise ČSAV; o práci onomastické komise při Čsl. komitétu slavistů, o její spolupráci s podobnými komisemi ostatních slovanských národů, zvláště také o proponovaném onomastickém atlase slovanském. 2. Všímati si i činnosti ostatních institucí, jejichž práce se dotýká onomastiky: jsou to zvláště Návoslovná komise kartografická při Ústřední správě geodézie a kartografie, Stálá komise ministerstva vnitra pro stanovení úředních názvů v RČS při oddělení pro historickou geografii při Historickém ústavu ČSAV, Státní ústřední archiv atp. 3. Referovati o domácích pracích onomastických, stejně o rozborech jazykových jako o pomůckách historických a geografických. Zvláště také podávati zprávy o pracích materiálově často velmi cenných, jako jsou práce diplomové. 4. Věnovat se i cizím pracím slavistickým, zvláště ovšem srovnávacím. 5. Ze světové literatury upozorňovat na práce přinášející nové pohledy nebo jinak obohacující náš rozhled. – Předmětem našeho zájmu nejsou jen jména zeměpisná, nýbrž celý okruh vlastních jmen, zvláště také jména osobní. Nebude se vylučovat ani studium ostatních vlastních jmen (jmen zvířat, institucí, výrobků atd.).“ Lze konstatovat, že svým zásadám časopis dostal celou dobu Šmilauerova působení na místě vedoucího redaktora (1960–1983) i poté.

Pro odlehčení uvedme několik perliček z redakční praxe ve Zpravodaji Místopisné komise. Šmilauer principiálně dbal na spolupráci s neodborníky. Tím na jednu stranu získal rozvětvenou síť spolupracovníků a solidní základnu pro organizaci onomastických bádání, na stranu druhou ale byl nucen čelit četným, mnohdy i neodbytným etymologům-amatérům. Několik příkladů. Šmilauer píše svému blízkému spolupracovní-

¹⁷⁰⁾ M. Harvalík, Půlstoletí českého onomastického časopisu. Cit. online 25. 6. 2012 na <http://abicko.avcr.cz/2010/10/13/>; I. Lutterer, o. c. v pozn. 168, s. 15–21; týž, Prof. dr. Vladimíru Šmilauerovi k pětasedmdesátým narozeninám. In: L. Olivová-Nezbedová – J. Svoboda (eds.), Onomastické práce 3, Praha 1970, s. 5–10; J. Svoboda, Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha 1964, s. 6.

¹⁷¹⁾ Cit. podle M. Harvalík, o. c. v pozn. 170. Zkráceno.

ku J. Spalovi toto: „... Vaši recenzi Choce jsem přivítal s velkou radostí. Musil bych jinak o tom referovat sám a Choc by řekl, že ho pronásleduji. Je na mne totiž velmi rozhorlen, protože jsem mu odmítl příspěvek, kterým chtěl vyznamenat Zpravodaj...“ Potíže bývaly i s formální stránkou příspěvků: „Vážený pane, Vaše jména lesů a rybníků jsou nám velmi vítána, protože o těchto věcech jsme dosud málo věděli. Prosím však, abyste je laskavě uváděl v ustálené formě. Ze čtyř údajů jste na několika stránkách dovedl udělat čtrnáct kombinací, každou jinou...“ (neznámému, 7. 3. 1965). Ustavičně bojoval s cizokrajnými a fantaskními etymologiemi a na všechny návrhy trpělivě odpovídal: „Vážený pane kolego, Váš výklad by vyžadoval důkladného přepracování. Nemá smyslu zabývat se fantaziemi Salabovými a Horákovými: je to Ladislav Horák, výtečný učitel, ... ale zcela nemožný onomastik ...“ (neznámému, 12. 9. 1962).¹⁷²⁾ Na špici pelotonu etymologických spekulací by se zřejmě umístilo jméno Wogastisburg, jež Šmilauer opakovaně vyvétloval nepopulárním: etymologie neznámá...

Za všechny laické přispěvatele jmenujme moravského vlastivědného pracovníka profesora Ludvíka Nováka, který květnu 1961 zaslal redakci detailní rozbor jednoho čísla Zpravodaje Místopisné komise na 20 stranách hustého řádkování (prý pro své vlastní procvičení), a byv Šmilauerem laskavě povzbuzen, v této aktivitě neúnavně pokračoval rozbořem několika dalších čísel.

Z této drobné práce však vyrůstaly velké myšlenkové koncepty. Už v roce 1958 představuje Šmilauer svou metodu „malých typů“ v toponomastice.¹⁷³⁾ Konkrétní realizací metody jsou pak zejména dvě díla: Osídlení Čech ve světle místních jmen, kterým se Šmilauer programově přihlásil k zásadám „moderní toponomastiky“,¹⁷⁴⁾ když je sám prohlásil za první pokus o využití českých místních jmen lingvistickými metodami pro historický účel, a doplňující Atlas místních jmen v Čechách.¹⁷⁵⁾

Bezprostředně navazoval na publikaci J. V. Šimáka Středověká kolonizace v zemích českých, která se však opírala jen o historický materiál. To Šmilauer pokládal za nedostatek, neboť zastával názor, že při objasňování historických daností je třeba nejprve kompletně analyzovat sebraný jazykový materiál a poté jej jako celek podrobit jazykovězeměpisné analýze.¹⁷⁶⁾ Hlavními cíli Šmilauerovi bylo: 1. Rekon-

¹⁷²⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 51, složka ZMK; karton 52, složka Onomastika – cizí rukopisy.

¹⁷³⁾ V. Šmilauer, Metoda „malých typů“ v toponomastice. In: K. Horálek – J. Kurz (eds.), Sborník slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě, Praha 1958, s. 44–50.

¹⁷⁴⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 19. V. Šmilauer Propagačnímu odd. NČSAV, 31. 8. 1959.

¹⁷⁵⁾ V. Šmilauer, Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960; týž, Atlas místních jmen v Čechách, Praha 1969.

¹⁷⁶⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 174, srov. také Osídlení Čech ve světle místních jmen.

struovat osídlení Čech a jeho postup, zejména stanovit chronologii a územní distribuci sídelního území, 2. na základě místních jmen vyslovit hypotézu o kmenovém složení původního obyvatelstva. Z tohoto hlediska sleduje vývoj osídlení, chronologii jmených typů, a v úzkém sepětí s tím postup a chronologii jednotlivých kolonizačních proudů. Pojmenovávací prostředky sleduje diachronně, v časové proměnlivosti slovo-
tvorné utvářenosti pojmenování.

Na rozdíl od Vodopisu byla analýza Osídlení podána v nedávné době I. Luttererem na stránkách Naší řeči. Opět pro úplnost výkladu z ní vyjímáme: „Poučen chybami starších badatelů, kteří pracovali většinou s velkými celky (např. se jmény na *-ice/-ovice*, kterých je v Čechách na pět tisíc), rozhodl se autor (vzhledem k omezenému repertoáru slovanských odvozovacích přípon) vypracovat nejprve spolehlivější metodu zkoumání. Nepřihlíží jen k derivačním sufixům, ale též k samým základům toponym a k jejich možným kombinacím s různými příponami. U základů si pak všímá buď jednotlivých jmen, anebo celých jmenných skupin spojených společným způsobem tvoření či významem. Takových „malých typů“, jak je V. Šmilauer nazývá, je přirozeně velký počet. Z celkového počtu 450 typů ukázaly se být skutečně nosné jen 102 typy. Vázanost jistých jmenných typů na určitou dobu zjišťuje Šmilauer tak, že nejprve zkoumá způsoby tvoření toponym na nejstarším sídelním území, jehož rozsah je už spolehlivě vymezen archeologickým výzkumem. Typy místních jmen, které jsou příznačné jen pro toto tzv. prazemědělské území, považuje pak za nejstarší ze všech jmen nám známých. Jak se s přírůstkem obyvatelstva postupně zvětšovala původní oblast českých sídel, vytvářely se i některé nové prostředky pojmenování, charakteristické jen pro tato nově získaná území. Tyto typy považuje Šmilauer za prokazatelně mladší. Jako podklad svého zkoumání zvolil si autor Českomoravskou vrchovinu a rozdělil toponymický materiál na dvě části: na jména a jmenné skupiny na Českomoravské vrchovině nezastoupené a na jména na ní zastoupená, tudíž mladší. Tím způsobem se mu vydělil areál typů, které sice hranici nejstaršího sídelního území překračují, ale nezasahují ještě na Českomoravskou vrchovinu. Vzájemným srovnáváním těchto typů s typy omezenými pouze na nejstarší území podařilo se Šmilauerovi stanovit relativní chronologii kolonizačního postupu: čím dále zasahuje některý typ do území nově získávaného, tím je pravděpodobně mladší.“¹⁷⁷⁾

Ke kritikám uvedeným Luttererem v Naší řeči ještě připojme, že ve své době byl Šmilauer kritizován především za skutečnost, že popírá stopy kmenového rozdělení v našich místních jménech (F. Kopečný, archeolog R. Turek).¹⁷⁸⁾ Šmilauer tyto kritiky odmítl s odůvodněním, že území někdejších Čechů, Lučanů, Lemuzů, Pšovanů, obo-

¹⁷⁷⁾ Podle I. Lutterer, Postup osídlování Čech očima onomastika, Naše řeč 80, 1997, s. 8–12.

¹⁷⁸⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 63. VI. Šmilauer, Odpověď na posudky oponentů, 16. 5. 1957.

jích Charvátů a Zličanů se toponymicky projevuje jako jediný a jednotný celek, ostře odlišený od okolního území.

Další naléhavý úkol pocíťoval v souvislosti s Profousovými Místními jmény: „Všichni, kdož se Profousovým dílem hlouběji zabýváme, víme, že vyžaduje velmi četných doplňků a zdokonalení, a že to pátým svazkem bude provedeno jen zčásti. Ale je to věc přirozená, protože jde tu o takovou záplavu materiálu, a to materiálu velmi různorodého, často nejasného a ošidného, že není v lidských možnostech obejít se tu bez chyb. Profouse třeba chápati jen jako podklad, a to podklad velmi solidně udělaný, vyžadující však soustavné kontroly a doplňování.“¹⁷⁹⁾ Šmilauerem zmiňovaný dodatek vyšel stejně jako Osídlení v roce 1960 a obsahoval vedle oprav a doplňků i studii Soustava českých místních jmen, podávající jejich nové třídění založené na kombinaci sémantického a slovtvorného hlediska.¹⁸⁰⁾

Metoda „malých typů“ byla ve vývoji toponomastiky přelomová, jak lze ukázat na příkladu velkého projektu Slovanského onomastického atlasu, v souvislosti s nímž se Šmilauerova metoda malých typů připomíná dodnes,¹⁸¹⁾ neboť vedla k vypracování typologických podkladů nezbytných pro jeho tvorbu.¹⁸²⁾

Onomastika se rychle rozvíjí v celém slovanském světě, zejména na Ukrajině, slovanské národy jsou zapojovány do mezinárodních onomastických organizací, rozmnožují se onomastické konference (koná se např. 1. slovenská onomastická konference v Bratislavě, 1967), vznikají národní onomastické bibliografie.

Na počátku 60. let se koná slavistická konference v Berlíně, již s významným zastoupením onomastiky, Šmilauer je na VI. světovém onomastickém kongresu ve Florencii jmenován stálým delegátem Československa v International Committee of Onomastic Sciences a v roce 1964 se stává předsedou Místopisné komise ČSAV.¹⁸³⁾

¹⁷⁹⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 51. VI. Šmilauer neznámému, 6. 10. 1958.

¹⁸⁰⁾ J. Svoboda – V. Šmilauer, Místní jména v Čechách, jejich vznik, význam a změny. Díl V. Dodatky, Praha 1960. O tom J. Spal, Poslední svazek Místních jmen v Čechách, Naše řeč 44, 1961, s. 300–303; nověji R. Šrámek, Namenforschung in der Tschechischen Republik, o. c. v pozn. 26, s. 220.

¹⁸¹⁾ M. Harvalík o. c. v pozn. 28, s. 20–21; E. Eichler, Slawische Namengeographie: Der Slawische Onomastische Atlas. In: E. Eichler – G. Hilty – H. Löffler – H. Steger – L. Zgusta (eds.), Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik II, Berlin – New York 1996, s. 1106–1121; k tomu V. Šmilauer, Zur Namengeographie im tschechischen Sprachgebiet. In: R. Fischer – E. Eichler (eds.), Beiträge zum Slawischen onomastischen Atlas, Berlin 1970, s. 57–74.

¹⁸²⁾ E. Eichler – R. Šrámek (eds.), Strukturtypen der slawischen Ortsnamen // Strukturní typy slovanské oikonymie, Leipzig 1988.

¹⁸³⁾ V. Šmilauer, Slovanská onomastika 1966–1968, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 9, 1968, s. 313–326; I. Lutterer, o. c. v pozn. 170, s. 5.

Ačkoliv se jeho publikační činnost nyní soustředí zejména na stránky Zpravodaje Místopisné komise, neomezuje se pouze na ně. Spolu se vzrůstající Šmilauerovou proslulostí se zvyšuje i počet zahraničních, zejména německy publikovaných studií.¹⁸⁴⁾

Pokud bychom však mezi všemi dosaženými úspěchy a mezinárodními oceněními měli najít jen jednu věc, kterou bychom pokládali za nejvýznamnější, potom by to nebyla věc materiální povahy, nic z toho, co si lze vypůjčit v knihovnách a co je trvale fixováno tiskem. Byla by to věc abstraktní, možná až spirituální, nezachytitelná v místě a v čase, věc nezměřitelné hodnoty, ale přesto stále trávající a pokračující.

Šmilauerova onomastická škola.

7.1 Šmilauerova onomastická škola

Toto označení se začalo používat v souvislosti s prvním svazkem Onomastických prací, kdy tak svou „družinu“ pojmenoval sám Šmilauer.¹⁸⁵⁾ Zveřejnil je I. Honl v roce 1968, rozpracoval později I. Lutterer a modifikoval v současnosti M. Harvalík: „Kolem osobnosti Vladimíra Šmilauera, právem považovaného za zakladatele moderní české onomastiky, se zformulovalo uskupení, které lze označit za českou onomastickou školu.“¹⁸⁶⁾ Už sám fakt více než čtyřicetiletého kontinua definitivně stvrzuje ideovou, pojmovou i věcnou pravdivost tohoto fenoménu české lingvistiky.

Vznik jakékoliv vědecké školy je přirozeným postupným procesem. V případě školy Šmilauerovy byl tento proces napájen třemi hlavními zdroji: prvním byla sama vůdčí a zakladatelská, přirozeně autoritativní, respektovaná a opravdu milovaná osobnost V. Šmilauera, jenž dokázal okolo sebe soustředit skupinu podobně naladěných žáků, skupinu vyznačující se zanícením a radostnou pracovní atmosférou. Druhým zdrojem pak byl jeho silný a nosný vědecký koncept a třetím všeobecně vnímaná potřebnost a aktuálnost onomastických bádání (viz výše).¹⁸⁷⁾ Konkrétní realizace těchto básových předpokladů se pak odehrávala ve čtyřech hlavních, vzájemně propojených oblastech.

¹⁸⁴⁾ Za všechny ilustračně např. Die Ortsnamen mit Ne- in Böhmen (Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig 13, 1964, s. 355–357), v níž dospívá k těmto hlavním pojmenovacím typům: kompozita se zadním členem *-ves* (Ne-*ves*, např. Nelahozeves, Nepřivazěves, Nemyčeves), plurálová obyvatelská místní jména (Nesvačily, Neumětely...) z nejstarší vrstvy toponym, typ osobní jméno + *-ice* (Nezabudice, Nebušice, Neprobyllice...), osobní jméno + *-ovice* (Nedrahovice, Nezlovice, Nemyslovice...), osobní jméno + *ov* (a jeho varianty, např. Neveklov, Nelžejev...) a ojedinělý typ osobní jméno + *ka*, patřící do nejmladší vrstvy (Nevěrka, Netutovka). K tomu srov. o. c. v pozn. 173, 175.

¹⁸⁵⁾ Oslava 75. narozenin univ. prof. PhDr. Vladimíra Šmilauera, DrSc., Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 12, 1971, s. 16.

¹⁸⁶⁾ M. Harvalík, o. c. v pozn. 170.

¹⁸⁷⁾ Zcela se shodujeme s I. Luttererem, o. c. v pozn. 168, s. 15.

První z nich byla samozřejmě Šmilauerova prezentace vědeckých názorů v rámci běžného vědeckého diskurzu, jejich obhajoba, činnost publikační a redakční, účast v odborných společenstvích, tedy to, co bychom s trochou nadsázky mohli nazvat běžným řemeslem vědecké práce.

Druhou oblastí pak bylo trpělivé a cílené vytváření odborné komunity ve fyzickém smyslu toho slova. Nezbytným předpokladem k tomu bylo mít na jednom z prvních míst hodnotového žebříčku umístěnu obecně chápanou pedagogickou činnost. Není vůbec náhodou, že „jádro Šmilauerovy onomastické družiny“¹⁸⁸⁾ tvořili jeho někdejší žáci z onomastických přednášek konaných v letech 1948–1960 na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ale nejen ti – za „dálkově studujícího“ účastníka seminářů se sám pokládá i jeden z nejvýznamnějších onomastiků současnosti R. Šrámek.¹⁸⁹⁾

Šmilauer navíc miloval pospolitost, dnes bychom prostě řekli, že byl mistrem týmové práce. Proto je přirozené, že se v roce 1960 ujímá vedení onomastických seminářů, jež představovaly unikátní dobrovolnou formu výměny vědeckých sdělení. Semináře se s železnou pravidelností konaly takřka za všech okolností: za Šmilauerovy nepřítomnosti v Praze za ním jejich účastníci dojížděli na jeho letní byt do Všenor. S tím úzce souvisí i jeho inspirativní působení „mimoseminářové“: „Z podnětu zakladatele moderní české onomastiky Vladimíra Šmilauera se od roku 1962 stalo základním úkolem pražského onomastického pracoviště shromáždění pomístních jmen (anoikonym) z území Čech, neboť přes větší počet pokusů podnikaných od poloviny 19. století jak institucemi, tak jednotlivci se je sepsat do poloviny 20. století nepodařilo.“¹⁹⁰⁾ To nás přivádí k myšlence, že takřka nepostižitelná je jeho ohromující činnost poradní (srov. o tom např. v předmluvě Původu zeměpisných jmen¹⁹¹⁾).

Onomastické semináře pořádal prakticky až do své smrti, později s účinnou pomocí mladších kolegů, a založil tím tak silnou tradici, že není přerušena ani dnes.

Třetí vrcholně důležitou, i když navenek poněkud skrytou oblastí, byla Šmilauerova činnost recenzní a posuzovací. Posudků publikovaných onomastických statí, článků, knih, sborníků, zpráv o nich, je takové nesčíslné množství, že je na tomto místě musíme ponechat stranou.¹⁹²⁾ Soustředíme se jen na ty případy, kde se bezprostředně otiskl ve výsledné podobě vědeckého díla mladších onomastiků.

¹⁸⁸⁾ I. Lutterer, o. c. v pozn. 168, s. 20.

¹⁸⁹⁾ O. c. v pozn. 185, s. 5–29 (Slavnostní projev R. Šrámk, s. 18–22).

¹⁹⁰⁾ J. Matúšová, et al., Slovník pomístních jmen v Čechách I (A), Praha 2005, s. 8.

¹⁹¹⁾ I. Lutterer – L. Kropáček – V. Huňáček, Původ zeměpisných jmen, Praha 1976.

¹⁹²⁾ V co nejúplnější podobě budou uvedeny a komentovány v chystané monografii.

Šmilauer posuzoval desítky kvalifikačních prací: habilitační práci J. Spala Místní jména obyvatelská (1965),¹⁹³⁾ disertační práci J. Svobody Staročeská osobní jména a naše příjmení (1967),¹⁹⁴⁾ habilitační práci I. Lutterera Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic (1969)¹⁹⁵⁾ či disertační práci Fr. Cuřína Studie z historické dialektologie a toponomastiky (1968).¹⁹⁶⁾ Věren svému komplexnímu pojetí onomastiky posuzoval i práce historickogeografické, jako např. Hosákovu Středověkou kolonizaci Dyjskosvrateckého úvalu (1969)¹⁹⁷⁾ či Boháčovy Dějiny osídlení středního Povltaví (1969).¹⁹⁸⁾ Ze (z dnešního pohledu) zahraničních to byla např. Křištofova Osobné mená bývalej Tekovskej stolice (1968).¹⁹⁹⁾ Pokud byla kvalifikační práce publikována, ponechal si Šmilauer supervizi i nad jejím vydáním, ať už jako vědecký redaktor, nebo jako recenzent.

Byl vědeckým redaktorem dnes už klasických děl české onomastiky, z nichž čelní místo zauímají práce Profousovy, resp. Profousovy-Svobodovy (Místní jména v Čechách), Svobodovy (Staročeská osobní jména a naše příjmení, 1964), Benešovo O českých příjmeních (1962), později F. Kopečného Průvodce našimi jmény (1974), M. Knappové Jak se bude jmenovat (1978) či z méně známých Topografická mapa území Obodriců a Veletů-Luticů ve světle místních jmen (1963).²⁰⁰⁾

Na případu osudů vědecké práce Josefa Beneše můžeme dobře ukázat, že Šmilauer nepouštěl své „chráněnce“ ze zřetele celoživotně, a bylo-li třeba a kvalita práce byla jednoznačná, neochvějně vystupoval na její obhajobu. Beneš podal k vydání svou práci, kterou Šmilauer v prvotním návrhu recenzoval, Německá příjmení u Čechů již koncem 60. let. Nástupem normalizace se dílo i její autor staly ideově nepřijatelnými, avšak nakladatelství na naléhání V. Šmilauera dalo dílo znovu po-

¹⁹³⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 30, složka Spal. VI. Šmilauer, Posudek habilitační práce dr. J. Spala Místní jména obyvatelská, 1. 9. 1965, stroj., 13 s.

¹⁹⁴⁾ Tamtéž, složka Jan Svoboda. Teze doktorské disertační práce Staročeská osobní jména a naše příjmení, cyklostyl, 6 s., VI. Šmilauer, oponentský posudek, 19. 8. 1967, cyklostyl, 4 s.

¹⁹⁵⁾ Tamtéž, složka Posudky kvalifikačních prací vyšší úrovně. VI. Šmilauer, Posudek hab. práce dr. I. Lutterera Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic, 5. 12. 1969, stroj., 8 s.

¹⁹⁶⁾ Tamtéž, karton 32, složka Cuřín. Fr. Cuřín: These disertační práce Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech, VI. Šmilauer, oponentský posudek, cyklostyl, 2 s.

¹⁹⁷⁾ Tamtéž, složka Hosák. Teze kandidátské práce Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu, cyklostyl, 4 s., VI. Šmilauer, oponentský posudek, cyklostyl, 11. 9. 1969, stroj., 6 s.

¹⁹⁸⁾ Tamtéž, složka Boháč. VI. Šmilauer, Oponentský posudek Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, cyklostyl.

¹⁹⁹⁾ Tamtéž, složka Křištof. Š. Křištof, Osobné mená bývalej Tekovskej stolice, teze, cyklostyl, 6 s., VI. Šmilauer, oponentský posudek, 3. 3. 1968, stroj., 11 s.

²⁰⁰⁾ Smlouvy s věd. redaktorem mezi NČSAV a V. Šmilauerem. LA PNP, fond V. Š., karton 63.

soudit²⁰¹⁾ (v této fázi se stal Šmilauer vědeckým redaktorem – pozn. M. Š.). Bylo zamítnuto marxistickým historikem Kočím, a to zejména pro nedostatky v části historického úvodu, proti čemuž se ovšem Šmilauer opět ohradil: „Autor se prý měl zamyslet nad pojmem Čech jako kategorií historickou a třídní na základě marxistické teorie o utváření etnických společenství, národů buržoazních a socialistických. To je ovšem požadavek nesprávný. Pro téma práce stačí fakt, že např. čeští profesori Fischer, Hausenblas, Poldauf, Sommer atd. mají jména německého původu; tato jména třeba vyložit. Pouštět se do teoretizování o pojmu národ by bylo zbytečné a nebezpečné.“ K výtce, že Svoboda neřekl rozhodné slovo o reakčních sudetských badatelích, kteří mají ostře namířeno proti velkým tradicím našich dějin a proti socialistickému Československu, jmenovitě byla myšlena „známá sudeťácká veličina, za niž je považován pan profesor Schwarz“, se Šmilauer ohrazuje velmi rozhodně: „Prof. Schwarz je skutečná vědecká veličina: žádný český historik, nýbrž Schwarz vědecky vyvrátil Bretholzovu teorii o germánském praobyvatelstvu našich zemí, Schwarz přes zuření bavorských šovinistů dokázal někdejší rozšíření Slovanů v Bavorsku, pro poznání národnostního vývoje v našich zemích pak Schwarz udělal více než kterýkoliv z našich lidí.“ Oponentův požadavek uvedení objektivních zákonitostí historického procesu přechodu od feudalismu ke kapitalismu a imperialismu odsuzuje s poukazem, že takové úvahy nemají žádný význam pro úkol práce a že jsou to jen „kulatá slova“.²⁰²⁾ Ve zřejmé snaze vyhnout se možnému napadání v této oblasti Šmilauer navrhl historický úvod vypustit a publikovat jen část lingvistickou. Jeho snaha však byla bezúspěšná a kniha tak mohla vyjít až pěti M. Novákové 14 let po Benešově skonu.

A v neposlední řadě Šmilauer vykonával samozřejmě činnost recenzentskou: recenzoval Místní jména na Moravě a ve Slezsku L. Hosáka a R. Šrámka,²⁰³⁾ je podepsán pod díly jako Zeměpisná jména Československa (1982),²⁰⁴⁾ pod publikací B. Témy Místní jména východního Těšínska,²⁰⁵⁾ Našimi příjmeními D. Moldanové (1983),²⁰⁶⁾ Pomístními jmény brněnského okolí H. Sáňky (1960) aj.

²⁰¹⁾ J. Beneš, Německá příjmení u Čechů, Ústí nad Labem 1998, s. 1–2.

²⁰²⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 32, složka Beneš. Vyjádření vědeckého redaktora knihy Josefa Beneše O německých příjmeních Čechů k posudku J. Kočího z června 1973, dopis VI. Šmilauera nakladatelství Academia o knize J. Beneše, 26. 11. 1973, cit. s. 2. Také v kartonu 54, složka Složka Recenze onomastické. Citace oponentových námitek podle V. Šmilauera.

²⁰³⁾ Tamtéž, složka Hosák. VI. Šmilauer, Zpráva o I. díle (A–L) Místních jmen na Moravě a ve Slezsku L. Hosáka a R. Šrámka. 25. 2. 1965, stroj., 14 s.

²⁰⁴⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 63. Pracovní smlouva.

²⁰⁵⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 30. VI. Šmilauer, Posudek knihy Bedřicha Témy Místní jména východního Těšínska, 28. 1. 1971, stroj., 12 s.

²⁰⁶⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 63. Pracovní smlouva.

Byl recenzentem velice důkladným, posuzoval práce po stránce jazykové a koncepční, ale i po stránce věcné. Jeden z příkladů – když se schvalovala v roce 1965 v Ústavu jazyků a literatur ČSAV koncepce nového etymologického slovníku, napsal F. Kopečný V. Šmilauerovi: „Prosím za prominutí, že Vám přidávám trochu práce, ale celé pracoviště si jednomyslně přeje, abyste byl členem komise, protože se především od Vás dají očekávat vpravdě realistické podněty, rady a návrhy.“²⁰⁷⁾ Není divu. Z předchozí korespondence vyplývá, že např. v roce 1955 vypracoval Šmilauer do posudku etymologického slovníku V. Machka 1340 kritických poznámek.²⁰⁸⁾

Poslední, čtvrtou oblastí a zároveň dalším důležitým rysem „Šmilauerovy školy“ byl důraz na jazykovou osvětu a popularizaci vědy, které Šmilauer chápal jako prostředek rozvoje obecné jazykové kultury.

O jeho přednáškách bylo již hodně řečeno výše. Zcela mimo možnost uchopit je statistickými metodami jsou přednášky a přednáškové cykly, na nichž se podílel jako organizátor: jmenujme např. v roce 1951 cyklus přednášek pro odbornou veřejnost Jazykový zeměpis slovanských zemí.²⁰⁹⁾ Mimochodem, i proslulý Úvod do toponomastiky vznikl původně jako vysokoškolská přednáška.²¹⁰⁾ Přednášel pro nejrůznější auditoria a při nejrůznějších příležitostech: pro Letní školu slovanských studií vedle zásadních přednášek z oblasti antroponomastiky také drobnější sondy Okolí naší (filosofické) fakulty (1959, přepracování pro Letní školu slovanských studií 1967),²¹¹⁾ pro Jednotu českých filologů Metody české toponomastiky (1962),²¹²⁾ pro Jazykovědné sdružení Problémy onomastiky (Brno 8. 4. 1974),²¹³⁾ na půdě Českého vysokého učení technického přednesl jednu z mnoha svých mezioborových přednášek Zeměměřičství a toponomastika (1966),²¹⁴⁾ podobně pro Historický klub proslovil přednášku Historie a onomastika (1969),²¹⁵⁾ úzce spolupracoval s Československou společností zeměpisnou při ČSAV²¹⁶⁾ a ještě v samém závěru své životní pouti připravil pro Studentský (!!! – M. Š.) kroužek historiků přednášku Onomastika a české dějiny (7. 5. 1981).²¹⁷⁾

²⁰⁷⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 9. František Kopečný Vladimíru Šmilauerovi, 17. 9. 1965.

²⁰⁸⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 9.

²⁰⁹⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 28. Vl. Šmilauer, Jazykový zeměpis (závěr cyklu o jazykovém zeměpise slovanských zemí), 18. 2. 1951.

²¹⁰⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 28.

²¹¹⁾ Rukopis přednášky uložen v LA PNP, fond V. Š., karton 49.

²¹²⁾ Tamtéž.

²¹³⁾ Tamtéž.

²¹⁴⁾ Tamtéž.

²¹⁵⁾ Tamtéž.

²¹⁶⁾ Tamtéž, karton 63. Pozvánka na přednášku Toponomastika a zeměpis, 30. 3. 1961.

²¹⁷⁾ Tamtéž, karton 49.

O Šmilauerově ideovém poselství je nejlépe nechat promluvit jeho žáky samé. Vštěpoval jim zásadu, že „toponomastika není přístupna lingvistům, kteří by chtěli pozorovat jazyk ve vzduchoprázdnu, zbavený všech vztahů ke světu a lidem, a rovněž tak ne úzkým specialistům druhých oborů, příliš jednostranně zaměřeným a příliš úzkostlivě střežícím kompetenci svého resortu.“²¹⁸⁾ Onomastikem se může stát jen ten, kdo „mistrně ovládá nejen své pracovní obory – lingvistiku a onomastiku, ale který disponuje i širokým rozhledem ve styčných vědách – především v historii a geografii, ale též v botanice, geologii aj.“²¹⁹⁾ Odmítal metodologickou fixaci na jedinou metodu, zdůrazňoval důležitost práce s konkrétním jazykovým materiálem (o tom již výše). Ozřejmil složitost vztahů mezi vlastními jmény a sociálním vývojem a se zřetelem k mnohovrstevnaté a měnící se realitě požadoval spolupráci tří disciplín: lingvistiky, historie a geografie. Toto široké pojetí onomastiky, aniž by ovšem byla zpochybněna její podstata jako samostatné disciplíny, je právě pro Šmilauerovu školu typické.²²⁰⁾

A připomeňme ještě Šmilauerův názor, že zejména pro toponomastika je důležitý instinkt, obzvláště při zkoumání kusých i zavádějících historických pramenů.²²¹⁾

Tyto zásady však nebyly tak samozřejmé, jak nám znějí (možná je to další důkaz Šmilauerovy vizionářské geniality). Zatímco dnes je interdisciplinarita, či dokonce transdisciplinarita paradigma ve vědeckém výzkumu žádané, ba vyžadované, v 50. a 60. letech 20. století se potýkalo s nedůvěrou, jak o tom svědčí např. I. Lutterer, ale i sám Šmilauer v úvodu k *Osídlení Čech: lingvistickohistorickogeografické pojetí onomastiky* se nesetkávalo mezi jazykovědci vždy s plným pochopením, neboť toponomastická práce by podle některých z nich měla být orientována důsledně a výhradně lingvisticky. Bylo žádáno, aby „neposluhovala potřebám historiků“,²²²⁾ a pokud ano, bylo žádáno její překlasifikování na pomocnou vědu historickou.

8 Normalizace (1970–1983)

O závěrečném období Šmilauerova života se nám nepíše snadno. Na jednu stranu dosáhl absolutního vrcholu v oboru, jež miloval. V pozůstalosti je uloženo mnoho dokladů svědčících o mohutných a upřímných oslavách jeho narozenin. Pozorně a s radostí sledoval práci svých „žáků“, díky nimž pokračovaly výzkumy v jím vytyčených oblastech (vysoce si cenil práce L. Olivové-Nezbedové), úspěšně se rozvíjela obecná onomastická teorie rozpracovávající celostní pojetí onymie, chápané jako jazykový parasystém, byla zformulována tzv. modelová teorie (R. Šrámek). Šmilauer si

²¹⁸⁾ I. Lutterer, o. c. v pozn. 170, s. 5.

²¹⁹⁾ I. Lutterer, o. c. v pozn. 168, s. 16.

²²⁰⁾ I. Lutterer, o. c. v pozn. 168, s. 16–17.

²²¹⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 167, úvod.

²²²⁾ V. Šmilauer, tamtéž, s. 5.

byl vědom vývoje oboru a onomastického myšlení, ale nevnímal jednotlivé přístupy antagonisticky: „Četl jsem nedávno článek, v němž autorka s netajeným opovržením mluvila o ‚etymologickém přístupu historické onomastiky, která ve 40. letech, ale i později vycházela z pozitivistických pozicí‘, a proti tomu stavěla onomastiku teoretickou. Je velkým omylem vidět v obou onomastikách jen dvě vývojová období po sobě následující. Vskutku jde o dvě části téhož celku, části o sebe se trvale opírající.“ Dospěl tím k vymezení „teoretické onomastiky“ a „praktické onomastiky“, která „naprosto nutně potřebuje spolupráci laiků... Je ovšem vydána nebezpečí nezdravých fantazií, ale ty musí přemáhat, laskavě u mýlících se, tvrdě a neúprosně u zatvrzelých a urputných“.²²³⁾ Zároveň se ale nevyhýbal ani diskusím o nutnosti rozvoje (obecné) onomastické terminologie, která se stala součástí přerodu onomastické školy Šmilauerovy v „českou“ onomastickou školu.²²⁴⁾

Na druhé straně je z týchž dokumentů patrné, že těžce nesl okupaci v roce 1968 a ještě hůře normalizační postihy svých kolegů, přátel, známých. Těžce také nesl plíživé omezování činnosti onomastického oddělení ÚJČ ČSAV, ale i oddělení staročeského, kde spolupracoval na tvorbě Staročeského slovníku (návrh na 50% redukci slovníku na přelomu 70. a 80. let).²²⁵⁾

V letech 1972–1975 podstupuje na prahu osmdesátky zřejmě poslední zásadní polemiku svého života, a sice polemiku se slovenským jazykovědcem Š. Ondrušem o etymologii názvu Váh a metodologických otázkách s tím spojených.²²⁶⁾ K její věcné rovině se vyjadřuje J. Krško v tom smyslu, že etymologie Váhu není ani dnes jasná. Šmilauer v názvu spatřoval germánský základ wag (bouřlivá, nepokojná řeka), podobně tak i J. Stanislav. Ondruš se principiálně od těchto názorů odlišoval tvrzením, že se jedná o název původem slovanský (wag = světlý tok), a germánský původ odmítl.²²⁷⁾ O rovině řekněme emoční a sociální (Ondruš nepřímou obviňuje Šmilauera ze zpátečnictví

²²³⁾ Pozdrav 1. československé onomastické konferenci 1982, sign. Šmilauer, karton 52, složka Onomastika. Tiskem in: J. Hubáček (ed.), Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference 18.–20. 5. 1982 v Trojanovicích, Praha 1983, s. 5–6.

²²⁴⁾ R. Šrámek, osobní sdělení.

²²⁵⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 51. Vyjádření vědeckého redaktora Staročeského slovníku k otázce jeho redukce, 24. 11. 1980.

²²⁶⁾ Srov. studie Š. Ondruše v Slovenské reči (1972), reakce Šmilauera ve Zpravodaji Místopisné komise (1973), Ondrušova odpověď ve Slovenské reči (1975) a Šmilauerova polemika ve Zpravodaji Místopisné komise (1975).

²²⁷⁾ J. Krško, Vody Horného Váhu očami jazykovedca. In: D. Šubová (ed.), Medzinárodná konferencia prírodovedných pracovníkov, Liptovský Mikuláš 2007, s. 55–59.

a dogmatismu, v závěru článku ve Slovenské reči se ale za ostřejší tón omlouvá²²⁸⁾) nechceme na tomto místě spekulovat.

Šmilauerova publikační činnost se soustřeďuje zejména na proslulé „stovky“ onomastických zpráv, jež představují v onomastické literatuře trvalou hodnotu jako svědectví o badateli mimořádného rozhledu, pracovního nasazení a mimořádné ztvídavosti. Pracoval doslova do poslední chvíle: ke sklonku života recenzoval např. Retrospektivní lexikon obcí ČSSR („Závěr je tedy dost smutný. Kniha, na niž jsme se tolik těšili, zklamala.“) nebo článek P. Mareše o překládání titulu filmového díla. Na posledně jmenovaném posudku je dobře vidět skutečnost, která se v Šmilauerových pracích již dříve porůznu objevovala, a sice jak těžce se smiřoval s internacionalizací lingvistického diskursu: „V textu jsem proškrtal termíny textové lingvistiky: pro normálního čtenáře je expedient druh poštovního zaměstnance, recipient pak v chemii a fyzice zvonový poklop; ostatně je to zbytečné proti termínům v lingvistice zavedeným, autor a adresát.“²²⁹⁾ Celoživotně zdůrazňoval: „Pamatujte, že chceme, aby se onomastické práce účastnili i historikové, geografové, etnografové a především široké kruhy vlastivědných pracovníků. Pište proto tak, aby tomu rozuměl i nefilolog. Hromadné vyrábění učených termínů, vyjadřování zbytečně složité a náročné se pro onomastiku nehodí. A není nutné: i velcí mistři mluvili jasně a přístupně.“²³⁰⁾

Zatím poslední nalezený je posudek publikace A. Polívkové Naše místní jména, který je datován 3. 2. 1983.²³¹⁾ Tehdy Šmilauerovi zbývalo osm měsíců života.

9 Prefer et obdura

Pokud bychom měli formulovat odborné krédo Vladimíra Šmilauera, jistě by bylo výslednicí symbolického sedmera hlavních zásad: 1. důraz na pedagogickou práci, 2. důraz na osvětu a popularizaci vědy, 3. důraz na pravdivost a exaktnost výzkumu, 4. důraz na rozumnou střídmost a systematickosti vědeckého uvažování, 5. důraz na systematickou pracovitost a koncentraci, 6. důraz na srozumitelnost a průzračnost vědeckého sdělení a konečně 7. důraz na všeobecné vzdělání. Tyto zásady, v mnohém komplementární, lze zřetelně vyzorovat již od jeho badatelských počátků.

Pokud bychom měli formulovat Šmilauerovo krédo lidské, udělali bychom snad nejlépe, kdybychom se naň zeptali přímo u kováře. Ve Šmilauerově pozůstalosti je

²²⁸⁾ Š. Ondruš, Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh. Otvorená odpoveď Vladimírovi Šmilauerovi, Slovenská reč 40, 1975, s. 27–41, tam i odpoveď V. Šmilauera.

²²⁹⁾ Všechny posudky in LA PNP, fond V. Š., karta 54, složka Recenze onomastické. Posudek Retrospektivní lexikon obcí ČSSR, 1. 1. 1980, cit. s. 11; posudek studie P. Mareše O překládání titulu filmového díla, 13. 1. 1982, cit. s. 1, sign. Šmilauer.

²³⁰⁾ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 223, závěr.

²³¹⁾ LA PNP, fond V. Š., karta 52, složka Onomastika.

uložen dokument, který je jeho rukou nadepsán „Luttererův dotazník“.²³²⁾ Tazatel v něm klade otázky, které tanuly a tanou na mysli i nám: „Patříte ke generaci, která zakusila dvě světové války a která prošla několika společenskými systémy včetně rakousko-uherské monarchie. Tempo času, tak úděsně zrychlené, nepoznala doposud žádná z předešlých generací, a dost možná, že je nepozná ani několik generací budoucích. Odrazilo se to nějak i na Vaší životní filozofii?“

Vladimír Šmilauer odpovídá: „Je přirozené, že hrozné doby, které jsme prožili, zapůsobily i na životní filozofii. Události vyvrátily různé idealizující představy: názor, že vzdělání zušlechťí člověka, byl krutě popřen bestialitou jednoho z nejvzdělanějších národů světa, Němců; a stejně tak představa – k níž jsem se ovšem od počátku stavěl trochu skepticky – že hmotné zabezpečení všech zvýší i úroveň mravní: rostoucí demoralizace mládeže, nestoudná chamtivost jsou výsledky. Výsledná filozofie tedy je: mnoho nefilozofovat, říkat si s básníkem: Věčně znova, přemožení, píseň písni počínáme, a dělat si své.

Miluji vojáka,
jenž na pozici stojí,
jsa věrný praporu i ve ztraceném boji,
a jenž si řekne:
Že jsem zrazen vším,
mi právo nedává být zbabělým.“

*Katedra českého jazyka
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta
M.D. Rettigové 4
116 39 Praha 1
martina.smejkalova@pedf.cuni.cz*

²³²⁾ LA PNP, fond V. Š., karton 46. Nedat., nesign.